

คำแปลคัมภีร์โลกุปัตติ

ข้าพเจ้า ขอนอบนอมสักการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้น

ข้าพเจ้า ขอนอบนอม พระโลกนาถ* พระพุทธเจ้าผู้ทรงฝึกซึ่ง
ชาวโลกทั้งปวง ผู้ทรงแสงสว่างซึ่งประโยชน์แก่อกุลแกชาวโลก ผู้ทรง
แสดงการอุบัติขึ้นของโลกในที่นั้น ๆ, โดยอุปกปรุระการ ความความ
เป็นจริง ขอนอบนอมพระธรรม ซึ่งส่องสว่างเพื่อชาวโลก และพระสงฆ์
ผู้เป็นเนื้อนาบุญของชาวโลกแล้วจะพรรณา เรื่องโลกุปัตติ ซึ่ง เป็น
ประโยชน์ต่อไปโดยขอ โดยอาศัยแนวทาง จากคณณัมมีตาง ๆ

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โลกุปัตติ พึงทราบการอธิบายโดยตรงและโดย
อ้อมดังนี้ โลกุปัตติ หมายถึงการอุบัติขึ้นเองของโลก คือการเข้าถึงการปรากฏขึ้น
ด้วยอำนาจแห่ง เวลาที่เป็นไปอยู่ หรือด้วยอำนาจแห่งการสืบเนื่องความเกี่ยวพันของ
สิ่งมีชีวิต นอกเหนือจากการเกิดขึ้นของโลกตามที่เป็นไป ตามเหตุตามปัจจัย (๑๒๒)
ฉะนั้น จึงควรกล่าวถึง การเกิด และความพินาศของโลก ในที่นี้ โลกตามอุทานมี ๓
อย่างคือ สังขารโลก สัตว์โลก และโอกาสโลก ในโลกทั้ง ๓ นี้ สังขารโลกพึงทราบใน
พุทธพจน์ว่า โลกหนึ่งคือสัตว์ทั้งปวงดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยอาหาร สัตว์โลกพึงทราบว่าโลก
เที่ยงหรือไม่เที่ยง โอกาสโลกพึงทราบว่า

"ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ หมุนสองโลกให้สว่างไสวเพียงใด
โลกยังดำรงอยู่เพียงนั้นพื้นเท่า อำนาจของท่านมีอยู่ในโลก"

โดยใจความ การประชุมตัวกันและสืบเนื่องกันของสัตว์ที่ เกี่ยวพันกับสิ่งมีชีวิต

*โลกนาถ ผู้เป็นที่พึ่งของโลก เป็นพระนามหมายถึงพระพุทธเจ้าทุกพระองค์
ดูเพิ่มเติมภาคผนวก ก. หน้า ๒๒๒

เรียกว่า สัตว์โลก สัตว์โลกยังปรากฏในที่สุดของโลก เพราะเกี่ยวข้องกับหมู่สัตว์ในชั้น
๕ มีรูปเป็นต้น ชื่อว่าโลก เพราะความดีและความชั่ว และผลของความดีและความชั่วนั้น
การ กั้นและสืบเนื่องกันของชั้นทั้งหลาย ที่เกี่ยวเนื่องกันกับสิ่งไม่มีชีวิตชื่อว่า
โอกาสโลก โอกาสโลกเรียกว่า ภาชนะโลกก็ได้ เพราะรองรับสัตว์โลกนั้น และเพราะ
เป็นที่ว่างของชั้นที่ว่างของชั้นเหล่านั้น (๑๒๗)

โลกแบ่งออกเป็น ๒ อย่างคือ เป็นอุปาทายบัญญัติ เพราะการบัญญัติอาศัยธรรม
มีรูปเป็นต้นอย่างหนึ่ง^๒ เป็นความเป็นเราและของเราเพราะการบัญญัติอาศัยรูปธรรม
และอรูปธรรม^๓ มีปัจจัยอย่างหนึ่ง พึงพิจารณาปัจจัยทั้ง ๒ นั้น โดยตรงตามที่กล่าวแล้ว
ด้วยอำนาจแห่งอุปาทาน^๔ ชั้นทั้งหลายในโลกทั้งสองชื่อว่าปัจจัย เพราะสังขารโลก
ถูกปัจจัยปรุงแต่งทำลายและลบล้าง ชื่อว่าเป็นโลกเพราะท่านประสงค์เอาแล้ว สมดัง
ที่ท่านกล่าวไว้แล้วว่าพ้นจากโลกนั้นเป็นบัญญัติแสดงถึงการเกิดขึ้น และความพินาศของโลก
การเกิดขึ้นของสังขารที่เกี่ยวข้องด้วยสิ่งมีชีวิต พึงทราบโดยตรงด้วยสามารถแห่งความ
คัมไปเพราะเมื่ออุปาทานกสังขาร ที่เกี่ยวเนื่องด้วยสิ่งมีชีวิตปรากฏขึ้นชาวโลกก็กล่าว
กันว่าสัตว์เกิดขึ้น เมื่อสังขารที่กำหนดไว้ในภพหนึ่งคัม ชาวโลกกล่าวกันว่าสัตว์นั้นตาย
ในที่นี้ตามความเป็นจริง ภาวะอย่างใดอย่างหนึ่งที่ชื่อว่าสัตว์ไม่มี เพราะฉะนั้น สังขาร
เท่านั้นที่แตกคัม การแตกคัมของสังขารทั้งหลายเหล่านี้ก็ชื่อว่ามรณะ ไม่มีสิ่งอื่นเลยที่แตกคัม

^๑ชั้น คือ กองแห่งรูปธรรมและนามธรรมห้าหมวดที่รวมกันเป็น สัตว์ บุคคล
ดูเพิ่มเติมภาคผนวก ค. หน้า ๒๒๖.

^๒อุปาทายรูป รูปที่อาศัยหรือรูปที่สืบเนื่องมาจากมหาภูตรูป ดูรายละเอียดใน
ภาคผนวก ค. หน้า ๒๒๗.

^๓รูปธรรม สิ่งที่มีรูป ได้แก่รูปชั้นทั้งหมด อรูปธรรม คือ สิ่งที่ไม่มีรูป
(พ.ศ.ศ. /๓๒)

^๔อุปาทาน ความยึดมั่น, ความถือมั่นด้วยอำนาจกิเลส (พ.ศ.ศ. /๑๒๕) ดูเพิ่มเติม
ภาคผนวก ค. หน้า ๒๒๗.

^๕อุปาทานกสังขาร คือสังขารที่กรรมยึดครอง (พ.ศ.ศ. /๔๕)

เพราะฉะนั้น โปราณจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวว่า "ขันธทั้งหลาย บ่อมดับไม่มี
 สิ่งอื่น เลยกัมการแตกดับของขันธทั้งหลาย เว้นความวณะ ผู้ไม่ประมาทของ เห็นความสิ้นไป
 ของสังขารทั้งหลายเหล่านั้นซึ่งน่าขอบใจโดยเป็นของทุจริต" (๑๒๕) แม้นาง
 ภิกษุณีชื่อว่า วชิรา ก็กล่าวไว้ นางกล่าวถึงข้อนี้ว่าไม่ใช่วิสัย นี้เป็นกองสังขารล้วน ๆ
 ซึ่งเป็นคติของมารอย่างแน่นอน ในที่นี้มีได้หมายเอาสัตว์เหมือนอุทาหรณ์ว่า เสี่ยงว่ารถ
 เมื่อขันธทั้งหลายมีอยู่อย่างนั้นก็รู้กันว่ามิใช่สัตว์ เพราะว่าสัตว์ บ่อมเกิดขึ้นจากทุกขนั้นเอง
 ทุกขเท่านั้นตั้งอยู่ นอกจากทุกขไม่มีอะไร เกิด นอกจากทุกขไม่มีอะไรดับ

ณ ที่นั้น ขันธทั้งหลายเหล่านี้เกิดเพราะกรรมในอดีตเป็นปัจจัย ขันธเหล่านั้น
 ก็ชื่อว่าดับแล้ว ณ ที่นั้น และขันธทั้งหลายเหล่านี้ ก็ดับไปแล้วในภพนี้ เพราะกรรมในอดีต
 เป็นปัจจัย แม้กรรมอย่างหนึ่งจากภพในอดีตที่มาสู่ภพนี้ไม่มี ขันธทั้งหลายที่เกิดขึ้นเพราะ
 ปัจจัยคือกรรมในภพนี้ก็จักดับไป ขันธเหล่านี้ที่มีอยู่ในภพใหม่จักเกิดแม้กรรมอย่างหนึ่ง
 จากภพนี้จักไม่ไปสู่ภพใหม่ เหมือนกับการทอนบนจากปากของอาจารย์ไม่เข้าไปสู่ปากของ
 ศิษย์ การทอนบนไม่เข้าไปในปากของศิษย์ เพราะไม่มีการทอนบนจากปากของอาจารย์
 เป็นปัจจัย และเหมือนกับน้ำมันค้จากทุกย้อมเข้าไปสู่ท้องของคน เป็นโรคก็หาไม่ โรค
 จะไม่หาย เพราะน้ำมันค้เป็นเหตุก็หาไม่ เงาม้า ของคนที่ชอบแต่งหน้า ปรากฏที่แผ่น
 กระจกเป็นคั่นก็หาไม่ ทั้ง เงาม้าของคนที่น่ารัก ไม่ปรากฏ เพราะไม่มีกระจกเป็นเหตุ
 ก็หาไม่ เปลวประทีปจากไส้ ๆ หนึ่งจะลามไปยังอีกไส้หนึ่งก็หาไม่ ทั้ง เปลวประทีปไม่ดับ
 เพราะไม่มีไส้อื่นนั้นเป็นเหตุก็หาไม่ (๑๒๖) กรรมบางอย่างไม่ก้าวจากอดีตภพมาสู่
 ภพนี้หรือจากภพนี้ไปสู่ภพใหม่ก็อย่างนี้เหมือนกัน ขันธ อายตนะ^๑ ธาตุ^๒ ปัจจัย
 ในอดีตไม่มาในภพนี้ หรือขันธ อายตนะธาตุ ในภพใหม่ก็จักดับไป เพราะขันธอายตนะธาตุ
 ในภพนี้เป็นปัจจัยก็หาไม่

^๑อายตนะ คือ สิ่งที่เชื่อมต่อกันให้เกิดความรู้ (พ.ศ.ศ. /๒๓๓)

^๒ธาตุ คือ สิ่งที่ทรงสภาวะของคนอยู่เอง คือมีอยู่โดยกรรมมาเป็นไปตามเหตุ
 ปัจจัย ไม่มีตัวคน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่สิ่งมีชีวิต (พ.ศ.ศ. /๒๓๖)

นี่เป็นธรรมดาของสังขาร สมดังที่ท่านกล่าวว่า คำว่าได้ปัจจัยแล้วสักว่ากรรม
เท่านั้นย่อมเข้าถึงภพ ต่อจากนั้นการก้าวไปของกรรมนั้นจากภพนั้นก็ไม่มี เว้นเหตุเสียแล้ว
กรรมนั้นจะมีแต่เหตุนั้นก็หาไม่ การเกิดขึ้นของสังขารโลก ในคำว่ารูปธรรมอรุปรธรรมได้
ปัจจัยแล้ว ฯลฯ พึงทราบด้วยสามารถแห่งปัจจัยการ โดยอนุโลมและด้วยสามารถ
แห่งปัจจัย มีเหตุและปัจจัยเป็นต้น เป็นต้นว่าสังขารเกิดขึ้นเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย

ส่วนความพินาศ พึงทราบตามแนวปัจจัยการโดยปฏิโลมโดยนัยเป็นต้นว่า
สังขารดับโดยไม่เหลือเพราะอวิชชาดับ การดับโดยไม่เหลือแห่งอุปาทนภังการสังขารพึงทราบ
เพราะด้วยอำนาจพระชีนาสพผู้ทำให้แจ้งนิโรธโดยวิเศษ ชื่อว่าการดับโดยไม่เหลือ
โดยประการทั้งปวงของสังขารทั้งหลายอย่างอื่นไม่มี สังขารจากการปรากฏของนิโรธนี้
ไม่มีแต่ภายหลังจึงมี เพราะฉะนั้นสิ่งนั้นจึงไม่มีในอนาคต เวื่อดวงกาลเวลาไปเท่านี้
สังขารทั้งหลายจักไม่มี

สมจริง ดังพระผู้มีพระภาคตรัสว่า "กุรวิกมฺหุทั้งหลายเงื่อนต้นแห่งอวิชชา"^๑
ไม่ปรากฏในกาลก่อนแต่เมื่ออวิชชาไม่มี ต่อมาภายหลังจึงมี กุรวิกมฺหุทั้งหลาย เราจึงกล่าว
คำนี้ (๑๓๐) อนึ่ง อวิชชาที่มีขึ้นนี้เป็นปัจจัยจึงปรากฏ เพราะฉะนั้นเงื่อนต้น
ของอวิชชา^๒ จึงไม่ปรากฏ" โดยในที่สุดของเงื่อนต้น เงื่อนปลาย (ของอวิชชา) ก็ไม่
ปรากฏเพราะเงื่อนปลายแห่งเงื่อนต้นนั้น การดับด้วยเหตุของสังขารทั้งปวง ย่อมมีได้โดย
ไม่แปลกเพราะไม่มีปัจจัยที่ติดกว่า นอกจากนี้ สังขารทั้งหลายเปลี่ยนแปลงไปเร็วย่อมดับ
ไปเร็วในภพนั้น ๆ เหมือนงาที่ถูกโยนลงบนกระเบื้องที่ร้อน เวลาที่เป็นไปของสังขาร
เหล่านั้นน้อยนัก

สมจริงดังพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า "นายขมังธนู ๔ คน ถือธนูอันมั่นคงได้
ศึกษามากแล้ว เป็นผู้มีความชำนาญ เป็นผู้คิดปะอันได้แสดงแล้ว ยืนอยู่ในทิศทั้ง ๔ ถ้า
บุรุษหนึ่งมากล่าวว่า เราจักจับลูกธนูทั้งหลายที่นายขมังธนูทั้ง ๔ ผู้ถือนธนูอันมั่นคงได้ศึกษา

^๑ปัจจัยการคือ ปฏิจรสมุปบาท ๑๒ กุรายละเอียดยในภาคผนวก ก. หน้า ๒๖๔.

^๒อวิชชา คือ ความไม่รู้แจ้ง ไม่รู้อริย สุนทรียะในภาคผนวก ก. หน้า ๒๖๗.

จิตแล้ว ผู้มีสติปะอินได้แสดงแล้ว เป็นผู้มีควมชำนาญ เหล่านั้นซึ่งอิงมาจากทิศทั้ง ๔ ไม่ให้
 ตกถึงแผ่นดิน กุณกริกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนความว่องไวของบุรุษ ความเร็วของ
 ควางจันทร์และควางอาทิตย์ อายุสังขารย่อมสิ้นไปเร็วกว่าความเร็วของ เทวดา ผู้วิ่งไป
 ข้างหน้าของควางจันทร์และควางอาทิตย์" ขณะของรูปฐิวิคินทรีย์ท่านกล่าวว่ามีประมาณน้อย
 เปรียบเหมือนคนมีคโคนที่จะบาศศรีษะและ เท้าของ เทพบุตรผู้มีควมชำนาญซึ่ง วิ่งตรงไป
 ข้างหน้า ส่วนขณะของอรฐิวิคินทรีย์ (๑๓๑) ท่านกล่าววานอยกว่าประคจการจฐิ
 รูปปัจจุบันยัง คารงอยู่เพียงโค จิต ๑๖ ดวง เกิดขึ้นแล้วดับไปพร้อมกับสัมปยุตธรรม^๑
 เพียงนั้น เพราะฉะนั้น อุบาทก็ไม่ต้องมีเพราะอรฐิวิคินทรีย์เป็นไปเร็ว เพราะฉะนั้น
 พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า กิษุทั้งหลาย จิตเปลี่ยนไปเร็ว คราบเท่าที่เมือขามากก็ทำไม่ได้
 การเกิดขึ้นและความพินาศของสังขารโลกทั้งทราบดังพรรณนามานี้

จิตที่เกิดขึ้นเนื่อง ๆ ท่านกล่าวว่า เข้าถึงภพอื่น จิตนั้นไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวะ
 จิตนั้นไม่มีการก้าวไปในภพนี้จากอดีตภพ เว้นจากเหตุการณ์ปรากฏขึ้นในภพนี้จากอดีตภพ
 ก็ไม่มี จิต ๒ ดวงนี้ข้าพเจ้าจะกล่าวตามลำดับจฐิและปฏิสนธิจิตของมนุษย์ที่ปรากฏ
 วิญญาณที่อาศัยทพวัตถุในขณะนั้นของบุคคลที่ใกล้ตาย เพราะความสิ้นไปเอง หรือเพราะ
 ถูกทำร้ายไคอาศัยกรรมหนัก กรรมที่ท่าเนื่อง ๆ กรรมที่ท่าเพื่อใกล้ตาย กรรมที่ท่าไว้
 กอนอยางไคอยางหนึ่ง เกิดขึ้น กรรมคือสังขาริก^๒ ย่อมเป็นไปโดยปรารภอารมณ์^๓
 ที่กรรมนั้นให้ตั้งขึ้นหรือที่ เรียกว่ากรรมนิมิต^๔

วิญญาณนั้น เมื่อเป็นไปอยู่อย่างนี้ ย่อมโน้มไปสู่คเหาในอารมณ์^๕ ซึ่งมีโทษอัน
 อวิชาปกปิดไว้ เพราะยังละคเหาและอวิชาไปไม่ได้ สังขารที่เกิดร่วมกันก็ละทิ้งไป
 วิญญาณนั้นถูกคเหา^๖ โน้มไปควยอำนาจการสืบคต่อดูกสังขารนำไป ย่อมละอารมณ์^๗เดิม

^๑สัมปยุตธรรม - ธรรมที่ประกอบรวม (พ.ศ. /๒๐)

^๒จิตที่เกิดพร้อมควยโสมนัสสเวทนา ประกอบควยมิจฉาทฐิมิจการชกน้า (พ.ศ. /๒๔๓)

^๓อารมณ์ สิ่งที่รับรู้ (พ.ศ. /๓๒๔)

^๔นิมิต คือ เครื่องหมายสำหรับให้จิตกำหนด (พ.ศ. /๔๕๓)

^๕คเหา คือ ความทะยานอยาด ดูเพิ่มเติมภาคผนวก ค. หน้า ๒๗๖.

เสีย (๑๓๒) เหมือนการที่คนจับเลือกที่ผูกต้นไม้ไว้ตั้งนี้แล้วข้ามเหมืองไป อนึ่ง จิตบางดวงยินดีหรือไม่ยินดี สังขารทั้งแปดที่อาศัย อันกรรมก่อให้เกิดขึ้นย่อมเป็นไปตามปัจจัยมีอารมณ์ปัจจัยเป็นต้น บรรดาจิต ๒ ดวงนั้น จิตดวงแรกเรียกว่า จุติจิต เพราะเคลื่อนไป จิตดวงหลัง เรียกว่าปฏิสนธิจิต เพราะสืบต่อกับภพอื่นเป็นต้น พึงทราบว่าจิต ๒ ดวงนั้นมาในภพนี้จากภพก่อนก็หาไม่ ปรากฏขึ้นโดยเว้นเหตุมีกรรม และสังขาร เป็นอารมณ์เป็นต้นจากภพก่อนนั้นก็หาไม่

ในจิต ๒ ดวงนั้นพึงเห็นอารมณ์มีกรรมที่ผูกพันอักษภาพเดิมเป็นต้น จุติเลือกที่ผูกไว้ตั้งนี้ วิญญาณเหมือนกับคน ค้นหาเหมือนความอยากที่จะข้ามเหมืองของเขา และสังขารเหมือนความพยายามที่จะข้าม เปรียบเหมือนบุรุษที่ยืนอยู่ตั้งโน้น จะพอใจหรือไม่พอใจอะไร ๆ ที่ผูกไว้กับต้นไม้ แต่ ตั้งโน้นก็ตามก็ต้องยืนอยู่ ๓ แฉกเงินเพราะความพยายามทั้งหมดฉนั้นก็ แม้จิตนี้ที่ฉนั้นนั้นจะยินดีหรือไม่ยินดีซึ่งสังขารเป็นที่อาศัยคือ หนวักตุ^๑ ซึ่งผูกพันอักษภาพไว้ในภพอื่นในภพที่มีชั้น ๕ หรือไม่ยินดีในภพที่มีชั้น ๔ ย่อมเป็นไปด้วยกรรมคือ ความเป็นอารมณ์ปัจจัยอย่างเดียว

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อสสุทถยมาน^๒ คือสิ่งที่ไคมาด้วยวิญญาณ^๓ (๑๓๓) อนึ่งคำว่า วิญญาณ^๔ ทานกล่าวถึงจุติและปฏิสนธิ โดยกล่าวเป็นอรรถเดียวกัน ด้วยอำนาจแห่งการสืบต่อของวิญญาณที่อยู่ใกล้กับจุติและปฏิสนธินั้น

"อนึ่งกรรมทั้งหลายมีเสียงสะท้อนเป็นต้น พึง เป็นอุทาหรณ์ในข้อนี้ เพราะความเนื่องกันในการสืบต่อ ความเป็นอันเดียวกัน จึงไม่มี ความต่างกันก็ไม่มีด้วย"

แท้จริงกรรมทั้งหลายมีเสียงสะท้อน ประทีป คราประทีป และรูปเปรียบพึง เป็นอุทาหรณ์ในข้อนี้ คือการไม่มาในภพนี้แต่ภพก่อนและการเกิดขึ้นด้วยเหตุ ที่เนื่องมาแต่อดีตภพแห่ง วิญญาณนั้น เปรียบเหมือนเสียงสะท้อน ประทีป รอยประทับตราและเงา ย่อมมี

^๑หนวักตุ - ที่ตั้งแห่งใจ หรือหัวใจ เป็นกรรมข้อ ๑ ในอุปาทยารูป

(พ. ๕. /๓๐)

^๒วิญญาณ - คือความรู้งามอารมณ์ ดูเพิ่มเติมภาคผนวก ค. หน้า ๒๓๕.

เสียง เป็นต้น เป็นเหตุจึงมี เว้นเสียง เป็นต้นเสียแล้วก็ไม่มีฉันทิโค จิตนี้ที่ฉันทิโค เสียงสะท้อน มีเสียง เป็นเหตุประทีปมีประทีปดวงอื่น เป็นเหตุ คราประทีปมีรอยประทีปเป็นเหตุ เงามี ใบหน้าที่อยู่ข้างหน้ากระจก เป็นต้น เป็นเหตุ

คำว่า อตฺตญฺทร อคฺนุทฺวา ความว่า เสียงสะท้อน เป็นต้น จะไม่เข้าถึงส่วนของ บัจฉิมมีเสียง เป็นต้น มีอธิบายว่าต้องมีเสียง เป็นต้น เป็นเหตุจึง เกิดขึ้นได้ ปฏิสนธิวิญญาณ นี้จักเป็นเหตุได้โดยกระจายถึงส่วนของ บัจฉิมนั้น

คำว่า ตฺโศ พุพฺเพ อภาว ความว่า เพราะปฏิสนธิวิญญาณนี้ มิใช่ เป็นต้นเหตุ มันมาถึง โลกนี้จากส่วนของ เหตุคือจากภพก่อน เหมือนเสียงสะท้อน เป็นต้น ข้อที่ว่าโดยส่วนของ เสียง เป็นต้น มีอธิบายว่า ปฏิสนธิวิญญาณนี้ เว้นจากเหตุเสียแล้วจะเกิดในภพอื่นไม่ได้ เปรียบเหมือนเสียงสะท้อน เป็นต้น เว้นเหตุมีเสียง เป็นต้นก็เกิดขึ้นไม่ได้ ดังนั้น ในข้อ นี้จึง ไม่มีความเป็นอันเดียวกันและความแตกต่างกัน โดยการสืบเนื่องกัน ความเป็นอันเดียวกันและความแตกต่าง กันก็มีไม่ได้ (๑๓๔) เมื่อยังมีความเกี่ยวพันโดยความสืบเนื่องกัน แห่ง เสียง เป็นต้น ความ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและความแตกต่าง กันพึงมีอย่างแน่นอน นมสมจะ ไม่เกิดจากนมสดหากความแตกต่าง กันยังมีอยู่ นมสมจะเกิดจากนมสดไม่ได้ แม้ ในวิธีทำนมเปรี้ยวก็มิใช่ออย่างนี้ เหมือนกัน เพราะสิ่งที่ เป็นเหตุและผลซึ่ง เกิดจากเหตุ ทุกอย่างมีอยู่อย่างนี้พึงมีการลบล้าง โวหารของชาวโลกทั้งหมด แต่การลบล้าง โวหาร ของชาวโลกนั้นเกิดขึ้นไม่ปรารถนา วิญญาณดวงอื่นจึง ไม่ปรากฏ โดยความเป็นเดียวกัน โดยการสืบต่อ ความเป็นอันเดียวกันจะมีไม่ได้จากความแตกต่าง กัน คือ ต้องมีความ เกี่ยวพันกันโดยการผูกพันทางการสืบต่อ เหมือนประทีปที่ติดกันนั้นมันอยู่ชั่วขณะก็เรียกว่า ประทีป เพราะรวมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางการต่อเนื่อง เพื่อให้ข้อความนี้สำเร็จ ความหมายบางอย่างได้ฉันทิโค ในข้อนี้ก็พึง เห็นฉันทิโค เหมือนกัน

ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันหรือความแตกต่าง กันในเรื่องนี้ ไม่ควรยึดถือ เมื่อไม่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยส่วน เดียวด้วยวิญญาณที่เป็น เหตุและเกิดจากเหตุ หมู่สัตว์ที่เกิดในโลกจากมนุษยโลกจะมีไม่ได้ ผลในกรรมวิญญาณ ที่มีความเป็นอันเดียวกัน และความต่าง กันพึงมีจากพืชและผลที่หวานไว้แล้ว พึงลบล้าง โวหาร เป็นต้นว่า "ท่านผู้เจริญ เมื่อก่อนข้าพเจ้าเป็นฤๅษีชื่อว่า โรหิต" (๑๓๕) เพราะฉะนั้น เมื่อมีสิ่ง เกิดขึ้นพร้อมกับเหตุ

เกี่ยวเนื่องติดต่อกันก็ควรถือว่าเป็นอันเดียวกันหรือต่างกัน ความเห็นที่ว่าสิ่งที่ตนเอง
กระทำแล้ว เป็นสุขหรือทุกข์ถูกห้ามเพราะปฏิเสธความเป็นอันเดียวกันและเพราะปฏิเสธ
สัตสคติ^๑ ความเห็นที่ว่า สิ่งที่ยุอื่นกระทำแล้ว เป็นสุขหรือทุกข์ผู้อื่นกระทำ ผู้อื่นยอม
เสวยผล เพราะปฏิเสธความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและปฏิเสธอุจเจตติ^๒ เพราะการ
ที่ถือว่าสิ่งตนเองกระทำแล้วว่าไม่ได้ทำนั้นท่านก็ห้ามเหมือนกัน

แม้ที่ถือว่า อาทิจุสมุปปยุตติ เป็นอันถูกห้ามด้วยคำว่า เหตุเหตุสมุปปยุตตา
ในข้อนี้จะพึงมีผู้ท้วงว่า เมื่อเป็นเช่นนั้นเมื่อมีการปรากฏไม่เปลี่ยนไป เพราะชั้นใน
อภักตพินันตัม และเพราะกรรมมีผลเป็นปัจจัยในชั้นนั้น กรรมที่เขากระทำไว้แล้วย่อม
เกิดขึ้นจากกรรมนั้น จากนั้น ผลนั้นจะพึงมีแก่ผู้อื่นและแก่กรรมอื่นหรือหนึ่ง เมื่อผู้เสวย
(ผล) ไม่มี ผลนั้นจะมีแก่ใคร เพราะ ท่านกล่าวไว้ว่าความเป็นสภาวะธรรมยอมเข้าถึง
ภพอื่น กฎเกณฑ์อันนี้จึงไม่ชอบในเรื่องนั้นท่านกล่าวไว้ดังนี้

"ผลแห่งกรรมที่มีในสันดานหาไม่แก่ผู้อื่นไม่ และหาไม่แก่กรรม
อื่นไม่ สภาพที่ปรุ่งแต่งแห่งพืชทั้งหลาย เป็นอุทาหรณ์แห่งความชอบนี้ได้"
(๑๓๖)

แท้จริงผลแห่งกรรมเมื่อเกิดขึ้นในการสืบต่ออันหนึ่ง เพราะความเป็นอันเดียว
กันและความต่างกันโดยส่วนเกี่ยวสาเร็จแล้ว ในการสืบเนื่องอันหนึ่งจึง ไม่สำเร็จความว่า
เกิดแก่ผู้อื่นหรือแก่กรรมอื่น การปรุ่งแต่งแห่งพืชทั้งหลาย เป็นอุทาหรณ์แห่งคำข้อนี้ได้ จริงอยู่
เมื่อการปรุ่งแต่งของพืชทั้งหลายมีมะม่วงและมะงั่ว เป็นต้น อันธรรมชาติให้ออกผลแล้ว
ผลต่าง เมื่อเกิดขึ้นในเวลาอื่น เพราะปัจจัยในการสืบต่อแห่งพืชนั้น ก็หาเกิดขึ้นแก่พืชอื่น ๆ
ไม่ทั้ง ไม่เกิดขึ้นเพราะปัจจัยคือการปรุ่งแต่งอย่างอื่น แก่พืชเหล่านั้นหรือตัวปรุ่งแต่ง
ทั้งหลายก็หาถึงที่เกิดผลไม่ ข้ออุปไมยนี้ก็ทราบฉนั้น และในข้อนี้ สัตว์ผู้เกิดแก่กรรม
เหมือนกับพืชที่ปรุ่งแต่งแล้วกรรม เหมือนตัวปรุ่งแต่ง

ความผูกพันมีปฏิสนธิวิญญาณเป็นต้นของสัตว์ เหมือนกับความผูกพันของหน่อพืช
เหมือนการสืบต่อกันโดยสันดานของ เกลสรสีแดง หรือผลไม่หรือพืชอย่างใด อย่างหนึ่งที่มีรส

^๑ สัตสคติ - ความเห็นที่เที่ยง (พ. ๖. / ๒๔)

^๒ อุจเจตติ - ความเห็นที่สูญ (พ. ๖. / ๒๔)

หวานซึ่ง เกิดในพืชผลนั้น ฟังทราบว่าผลเกิดขึ้นจากกรรมนั้น เหมือนกับการเกิดขึ้นแห่งผล จากตัวปรุงแต่งนั้นเหมือนกัน แม้คำนั้นท่านก็กล่าวไว้ว่าเมื่อกไม่มีผู้รับผล ผลนั้นจะพึงมี แก่ใคร ผลนั้นพึงมีเพราะการเกิดขึ้นของผลในที่นั้นการสมมติว่าผู้เสวยผล ย่อมสำเร็จ ได้ เพราะการบังเกิดขึ้นของผล เปรียบเหมือนการสมมติว่าคนไม่ออกผล (คนท) เหมือนคนไม่ จะเรียกว่ามีผลหรือผลผลิตก็ตาม ก็เพราะการเกิดขึ้นแห่งผลไม่ของคนไม่ อันเป็นส่วนหนึ่งแห่งกรรมที่รวมกัน ที่เรียกว่าคนไม่ คือเกิดขึ้นตามอุปาทาน เพราะบัญญัติ ว่าเป็นคนไม่ เทวคาหรือมนุษย์ก็เรียกว่าได้เสวยผลหรือเรียกได้ว่าผู้ได้รับความสุขหรือ ความทุกข์ ก็ด้วยการเกิดขึ้นแห่งผลของความสุขหรือทุกข์ก็ว่าเป็นอุปโลกะ เป็นส่วน หนึ่งแห่งชั้นทั้งหลายที่เรียก เทวคาและมนุษย์

เหมือนโหวหาร ผู้กระทำในประโยคที่ว่า บุคคลทำบุญและทำบาปในเพราะ เจตนาที่เป็นกุศลและอกุศลที่เกิดขึ้น ในชั้นสันดาน โหวหารว่าผู้เสวยผลในประโยคที่ว่า บุคคลยอมเสวยสุข เสวยทุกข์ เพราะผลที่เกิดขึ้น เพราะฉะนั้นจึง ไม่ต้องอธิบายความอะไร อื่น เกี่ยวกับผู้เสวยผลอื่นนอกจากชั้นนี้ ดังนั้น จึงมีรูปอุปมาเท่านั้นที่เป็นไปอยู่ควยสามารถ การเกี่ยวเนื่องของ เหตุและผล ในภพ ถ้าเกิด คติ ฐิติ และนิवासทั้งหมด ผู้กระทำ ที่นอกเหนือจากเหตุขึ้นไปไม่มีเลย ผู้เสวยวิบากนอกเหนือจากความ เป็นไปของวิบากไม่มี

เพราะฉะนั้นโบราณจารย์จึงกล่าวว่

“ผู้สร้างกรรมไม่มี ผู้เสวยผลก็ไม่มี กรรมล้วน ๆ ย่อมเป็นไป ความเห็นอย่างนี้เห็นความเห็นถูก (๑๑๕)

เมื่อกรรมและผลของกรรม พร้อมทั้ง เหตุ เป็นไปอยู่อย่างนี้ เบื้องตน เบื้องปลายของคนทีเดียวเพราะทุกข์ อันเกิดแต่กรรม ไม่ปรากฏ

แต่ในสงสารที่ยังมาไม่ถึง ความไม่เป็นไป (แห่งกรรมและวิบาก) ย่อมไม่ปรากฏ พวกเดียรูถีย์ ไม่รู้ความเหตุนี้จึง ไม่มีจู้จ่าจู่เอง

ยึดถือความสำคัญว่าเป็นสัตว์ เป็นมนุษย์เห็นว่าเที่ยงยังยืนและ ชาติสุญ ยึดถือทิฏฐิ ๒๒ ประการ ทะเลาะกันและกันอยู่

๑ คติคือ ที่เกิดของสัตว์ แบบการดำเนินชีวิตมี ๕ คือ นรก, เจริญงาน เปรต, มนุษย์และพวกเทพ ๆ (พ.พ.ศ. /๒๓๓๔)

พวกเดียวยุทธ์เหล่านั้น ผู้อันเครื่องผูกคือวิญญาณพัน แล้วย่อม
ถูกกระแสนแห่งเหตุเหวี่ยงพาไป เขาเหล่านั้นเมื่อถูกกระแสแห่งเหตุ
พัดไป ย่อมไม่พบจากทุกขใดเลย

สวณิกมณเฑียรเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า รู้ความซื่อซัดแล้ว
แห่งตลอดทั้งปัจจุบันโลกซึ่ง ละเอียดยิ่งของว่างเปล่าวฏกรรม
ไม่มีในผล ผลก็ไม่มีในกรรมทั้ง ๒ อย่างคือกรรมและผลว่าง
จากกันและกัน และเวณกรรมเสียก็ไม่มีผล

เหมือนอย่างไฟ ไม่มีในดวงอาทิตย์ ไม่มีในแว่นส่องไฟ
และไม่มีในมูลโคแห้ง แต่เกิดจากวัตถุทั้ง ๓ นั้น (๑๐๕)

คือแสงอาทิตย์สองดวง ๆ สองแสงไฟไหม้มูลโคฉนโค
กรรมนั้นว่างจากผล ผลไม่มีในกรรมแต่ก็อาศัยกรรมนั้น
จึงเกิดขึ้น ฉะนั้น แท้จริง ในความเป็นไปของสังสาระ ผู้สร้าง
สังสารจะเป็นเหตุหรือพรหมก็ตามไม่มี ชรรวมกัน ๆ ย่อม
เป็นไปเพราะเครื่องปรุงคือเหตุปัจจัย

กรรมและผลของกรรม ย่อมเป็นไปในขั้นที่ที่เกิดขึ้น
เพราะกรรม ทั้งที่กล่าวมานี้ กรรมเป็นตัวก่อให้เกิดภพใหม่
สัตว์โลกยอมเป็นไปโดยอาการอย่างนี้ "

เพราะว่าเมื่อสัตว์ทั้งหลายมีอนุสัยคือตัณหาและอวิชชาที่ติดไม่ขาดผู้ลงลงใน
ปัจจัยการถือเอาจุติและปฏิสนธิ คือจากจุติมาปฏิสนธิ ด้วยสามารถแห่งกัมมวิญญ์และ
วิปากวิญญ์ การสืบทอดแห่งจิตจึงหมุนไปไม่ขาดสาย ย่อมเป็นไปในภพ ถ้าเกิด คติ ฐิติ
และนิवास ซึ่งเป็นที่เกิดในภพทั้งหมด เหมือนเรือที่ถูกลมพัดไปในมหาสมุทร และเหมือน
โคที่เขาปล่อยไปในที่ฆ่า

สมจริง จึงพระผู้มีพระภาคตรัสว่า "อานนท์ปัจจุสมุทเทหาคือสิ่งสูงสุดประมาณ
และปรากฏว่าเป็นของลึก กูกรอานนท์ เพราะไม่รู้อริยเหตุ เพราะไม่แห่งตลอดทั้งธรรมอันนี้
(๑๐๐) หมูสัตว์จึง เกิดเป็นมนุษย์ ประจุคตยาของชาวทุก เกิดเป็นบมประหนึ่งกระจุกคตยา
เป็นผู้เกิดมาเหมือนหญ้ามุง กระต่าย และหญ้าปล้อง จึงไม่พบ อบาย วินิบาต สังสาร"
ก็ในที่นี้ เมื่อจิตติของบุคคลผู้บรรลุพระอรหันต์ดับแล้ว การสืบทอดของจิตก็ดับแล้วเหมือนกัน
ความเป็นไปของสังขารถูกตัดขาด เพราะฉะนั้น พึงทราบการเกิดขึ้นของสัตว์โลก โดย
ปริยายด้วยสามารถแห่งการปรากฏขึ้นของขันธ และพึงทราบการเสื่อมสลายของสัตว์โลก

ด้วยสามารถแห่ อัทธา และด้วยสามารถแห่ การบรร รลุพระนิพพาน

เรื่อง การกำหนดการอุบัติขึ้นและความพินาศของ โอกาสโลกมีอุบาทุณกสังขาร
ด้วยการ เกิดและการดับของการสืบตอ เป็นหลัก โอกาสโลกนั้น เบื้องลางท่านกำหนด
ด้วยลมอึ่ง เป็นตัวกันน้ำที่รอง รับแผนดิน และชั้นบนท่านกำหนดครั้นภวัคคพรหมลงมาแต่คาน
กว้าง ไม่มีที่สิ้นสุด หากว่าใครผู้มีอิทธิฤทธิ์ ถึงความ เชี่ยวชาญใน เจโตปริยญาณ^๒
ประสงค์จะ เห็นขอบจักรวาล ผู้มีธรรมอันมั่นพิง ก้าวล่วงจักรวาลหนึ่ง ๆ ทีละก้าวทีละก้าว
ด้วยระยะเวลาที่ก้าวล่วง เลยเงาของตนตาลไปคานขวาง ด้วยลูกศรคือจิตอันมั่นคง (๔๔๑)
ใครก็ตามจะไม่เห็นที่สุดของจักรวาลเลย แม้จะใช้เวลาร้อยปี พันปี แสนปี หรือแสนโกฏปี
นั้นเอง ในจักรวาลที่ไม่มีที่สิ้นสุดและไม่มีปริมาณอย่างนี้ แสนโกฏิจักรวาลพินาศไป และ
ดำรงอยู่ ตามส่วน นี้เป็นธรรมชาติของโอกาสโลก เพราะในจักรวาลอื่นไม่มีที่สิ้นสุด
พระพุททเจ้าทั้งหลายละจักรวาลนี้ไปแล้ว เกิดในจักรวาลอื่น เพราะฉะนั้น จึงประกาศ
การ เกิดขึ้นและความพินาศของ โอกาสโลกโดยกระทำจักรวาลนี้ให้ย่อยไค

๓. ที่นี้ ข้าพเจ้าจักประกาศความพินาศของโลก เป็นอันดับแรกจักประกาศ
การอุบัติขึ้นในภายหลัง ในเรื่องนี้เมื่อความพินาศของโลกถูกประกาศแล้ว การกำเนิด
ของโลกก็จะรู้ได้โดยง่าย แมท่านโบราณจารย์ ได้แสดงความพินาศและการ เกิดขึ้น
โดยกล่าวถึงความเสื่อมและความเจริญ ในมหากัปหนึ่ง มีอสงไขยกัปอยู่ ๔ คือ
สังวัฏฏกัป ๑ สังวัฏฏฐายีกัป ๑ วิวัฏฏกัป ๑ และวัฏฏฐายีกัป ๑ ในที่นั้นกาลวิเสส
ท่านแสดงไว้ว่า กัปที่เสื่อม กำหนดด้วยเวลาของสังขารที่เป็นอยู่ในเวลานั้นด้วย ไฟ
น้ำ หรือลม

คำว่าสังวัฏฏะ ความว่า สิ่งที่หมุนไปเพื่อความสิ้นไป สิ่งนั้นชื่อว่า สังวัฏฏะ
อธิบายว่าย่อมเสื่อมไป เพราะการรวมเอาศัพท์ว่า ส เค้าด้วย ดังนั้น ศัพท์ว่า วัฏฏะ
มีอธิบายว่า เสื่อมไป กัปที่คั้งอยู่อย่างนั้น เหนือ สังวัฏฏกัป ขึ้นไปเรียกว่า

^๑อัทธา คือ เวลาการหมุนเวียนเป็นวงจรของบิจจรสมุปบาท ดูเพิ่มเติม
ภาคผนวก ก. หน้า ๒๗๕.

^๒เจโตปริยญาณ ญาณที่กำหนดรู้ใจคนอื่นได้ คือทายใจคนได้ (พ.ศ. /๒๕๓๓).

จักรวาลซึ่งเป็นเขตอนุภาพแห่งพระปริตร* เหล่านี้ คือ รัตนสูตร ชัคคปริตร
ขันธปริตร อาฏานาฏิยปริตร และโมรปริตรเป็นไป (๑๘๓)

วิสัยเกษตร ไม่มีที่สุกไม่มีปริมาณ ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า "พึงประสงค์สิ่งใด
ประมาณเท่าใด" อธิบายว่า พระตถาคตยอมทรงทราบสิ่งที่ต้องประสงค์ ในพุทธเกษตร
๓ ดังกล่าวนี้เกษตรเดียว คือ อาณาเกษตรนั้นพินาศไปแต่เมื่ออาณาเกษตรพินาศ แม้ชาติ
เกษตรก็ยอมพินาศไปด้วย พุทธเกษตรทั้งสองนั้น เมื่อพินาศยอมพินาศพร้อมกัน เมื่อตั้งขึ้น
ใหม่ ก็ตั้งขึ้นพร้อมกัน ความพินาศและความตั้งขึ้นใหม่ แห่งพุทธเกษตรนั้นพึงทราบดัง
ต่อไปนี้

ก็ในสมัยที่กัปพินาศเพราะไฟ แรกที่เดือดมหาเมฆดวงก็ปรกตั้งขึ้น ยังฝนใหญ่
หาหนึ่งไหนตกทั่วแสนโกฏิจักรวาล มนุษย์ทั้งหลายจิตใจ นำเอาพืชทั้งปวง ไปหว่านแต่ครึ่ง
ข้าวกล้าทั้งหลาย ออกขึ้นพอโคกคุดกินได้ ฟ่ำรอง เหมือนเสียงลา ฝนไม่ตกแม่แต่หยดเดียว
ฝนได้ขาดหายไปเป็นเวลานานถึง เป็นเวลาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสไว้คือ "ภูริสสิณ"
ทั้งหลาย สมัยที่ฝนไม่ตกเป็นเวลาหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี หลายแสนปี"

เมื่อฝนขาดหายไปอย่างนั้น พืชที่ปลูกพืชที่เกิดเอง พืชที่เป็นยา หญ้า ไม่นับต้น
พืชเหล่านั้นก็เหี่ยวแห้งไป พวกสัตว์ที่อาศัยฝนเลี้ยงชีวิตตายไปก็เกิดในพรหมโลกและ
เทวดาที่อาศัยดอกไม้และผลไม้อำรงชีวิตก็เหมือนกัน ครั้นล่วงไปเป็นเวลานาน อย่างนั้น
น้ำในพื้นนั้น ๆ ก็เหือดแห้งไป ปลาและเต่าทั้งหลาย พากันตายแล้วไปเกิดในพรหมโลก
ตามลำดับ พวกสัตว์นรกก็เหมือนกัน อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า "ในสัตว์เหล่านั้น พวก
สัตว์นรกยอมพินาศ เพราะการปรากฏขึ้นของดวงอาทิตย์ ดวงที่ ๗" สัตว์พวกหนึ่ง
เว้นฉาน^๒ เสีย การเกิดในพรหมโลกหาไม่ได้ (๑๘๔) และบรรดาสัตว์ที่กล่าว
มาเนั้น บางพวกก็ถูกทุกข์ภัยบีบคั้น บางพวกก็อาภัพที่จะบรรลุนานได้ ถ้ามว่า สัตว์เหล่านั้น
เกิดในพรหมโลกได้อย่างไร ทอบว่า สัตว์เหล่านั้นเกิดในพรหมโลกได้ด้วยอำนาจฉานที่ตน
ได้รับในเทวโลก ในเวลานั้น พวกกามาพจรเทพ เหล่าที่ชื่อว่าโลกพยุหะ^๓ ทราบว่า

*ปริตร ตามรูปศัพท์แปลว่า การคุ้มครอง การป้องกัน ดูเพิ่มเติมภาคผนวก ก. หน้า ๒๗๖

^๒ฉาน หมายถึงภาวะจิตที่เพ่งอารมณ์จนแน่วแน่ ดูเพิ่มเติมภาคผนวก ก. หน้า ๒๘๐

^๓โลกพยุหะ ตามศัพท์แปลว่า รวบรวมชาวโลก ในที่นี้หมายถึงเทวดากลุ่มหนึ่ง

ลวง ไปแสนปี การสิ้นไปของ กัมป์จักมีก็พากันสับสน ปล่อยให้ยว (ไม้พอกผ้า) สยายยมน้ำคานองหน้าเอามือเช็ดหน้าตา หนึ่งหม่นผาแดง ทรงเพศแห่งบุคคลผู้มีรูปวิกลยิ่ง เทียบร้องไปในถิ่นมนุษย์อย่างนี้ว่า "ท่านผู้เจริญ แต่ที่ลวง ไปแสนปี จักมีกัมป์เกิดขึ้น โลกนี้จักพิเนาศ มหาสมุทรจักแห้ง มหาปรูวินีและขุนเขาสีเนรุก็จักถูกไฟไหม้พิเนาศ จักมีความพิเนาศ กระทั่งถึงพรหมโลก ท่านผู้เจริญ พวกท่านจง เจริญเมตตา เจริญกรุณา เจริญมุทิตา เจริญอุเบกขาเถิด บำรุงมารดา บิดา เป็นผู้อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในสกุลเถิด" มนุษย์ได้ฟังคำของ เทพเหล่านั้น พวกมนุษย์และภูมเทวดาโดยมาก เกิดความสลัดใจ ก็เป็นผู้มีจิตอ่อนโยนแก่กัน แลกันทำความดีทั้งหลาย มีเมตตาเป็นต้น จึงไปเกิดในเทวโลกได้บริโภคทิพย์สุธาโภชนแล้ว ทว่าวิกรรมในวาโยกสิณ^๑ จึงได้ฉวยในเทวโลกนั้น (๔๔) ส่วนสัตว์ที่เกิดในอภาย ก็ไปเกิดในเทวโลกได้ช่วยอุปราชปริยเวทนียกรรม^๒ จริงอยู่ ชื่อว่าสัตว์ผู้ทอง เทียบอยู่ในสงสารที่ปราศจากอุปราชปริยเวทนียกรรม ย่อมไม่มีแม่สัตว์เหล่านั้นก็ได้อ่านในเทวโลกนั้น ๆ เหมือนกัน สัตว์แม่ทั้งปวงย่อมเกิดในพรหมโลกช่วยอ่านาจนานที่ตนได้ในเทวโลกดังนี้แล

อนึ่งต่อจากฝนขาดหายไปลวง เวลาไปนาน ดวงอาทิตย์ดวงที่ ๒ ก็เกิดขึ้น ครั้นดวงอาทิตย์ดวงที่ ๒ ปรากฏ การกำหนดเวลากลางคืน การกำหนดเวลากลางวัน ย่อมไม่มีดวงอาทิตย์ดวงหนึ่งขึ้น ดวงหนึ่งตก โลกมีความร้อนจากดวงอาทิตย์มิได้ขาด ระยะและในกัมป์ที่โลกพิเนาศด้วยดวงอาทิตย์ไม่มี สุริยเทพบุตร เหมือนที่มีในปกคิสุริย (สมัยที่มีดวงอาทิตย์ปกคิ) ในกาลเกิดขึ้นแห่งกัมป์ ฝ่ายสุริยเทพบุตร บำเพ็ญจนแล้ว เกิดในพรหมโลกเหมือนกามาพจร เทพบุตร เหล่าอื่น สุริยมเสถลมีแสงสว่าง และมีความเร่าร้อนมาก เมื่อปกคิสุริยะโคจรอยู่ ก่อนเมฆบาง เปลวควันบ้างลอยอยู่ในอากาศ เมื่อดวงอาทิตย์ในกัมป์พิเนาศโคจรไป ท้องฟ้าไม่มีควัน และก่อนเมฆแจ่มใส เหมือนกระจกสองหน้า ยกเว้นเบญจมหานที และสระน้ำใหญ่ทั้ง ๘ น้ำในแม่น้ำน้อยที่เหลือเป็นต้น

^๑กสิณ วัตถุประสงค์สำหรับเพ่ง เพื่อจงใจให้เห็นสมาธิ ดูเพิ่มเติมภาคผนวก ค. หน้า ๒๕๐.

^๒อุปราชปริยเวทนียกรรม คือ กรรมที่ให้นลในภพต่อ ๆ ไป ดูเพิ่มเติมภาคผนวก ค. หน้า ๒๕๐.

ทั้งหมด เมื่อกาลเวลายาวนานล่วงเลยไป ดวงอาทิตย์ดวงที่ ๓ ก็ปรากฏขึ้น เพราะ
 ดวงอาทิตย์ดวงที่ ๓ ปรากฏ แม้มหานทีก็แห้ง เวลานั้น ดวงอาทิตย์ดวงหนึ่งขึ้น ดวง
 หนึ่งตก ดวงหนึ่งอยู่ตรงกลาง จากนั้น เมื่อกาลเวลายาวนานล่วงเลยไป ดวงอาทิตย์(๑๑๖)
 ดวงที่ ๔ ก็ปรากฏขึ้นเพราะดวงอาทิตย์ดวงที่ ๔ ปรากฏขึ้น สระน้ำใหญ่ทั้ง ๙ สระนี้
 คือ สีหัพทนะ หังสพทนะ กัณณูตตะกะ รตถาระ อโนคาค ฉันทันท์ และกฤณาละอัน
 เป็นต้นน้ำ เบญจามหานที ในป่าหิมพานต์ก็แห้ง เวลานั้น ดวงอาทิตย์ทั้ง ๔ ดวงปรากฏ
 เหมือนกับพระ ๔ รูปออกปิตตบาทและยืนอยู่ตามลำดับประตูบาน ๔ ประตู ในเวลา
 เกิดดวงอาทิตย์ดวงที่ ๕ เป็นต้น ก็มีนิยนี้เช่นกัน

เมื่อกาลเวลายาวนานล่วงเลยไปจากการปรากฏของดวงอาทิตย์ดวงที่ ๔
 ดวงอาทิตย์ดวงที่ ๕ ก็ปรากฏขึ้น เพราะการปรากฏขึ้นของดวงอาทิตย์ดวงที่ ๕ น้ำใน
 มหาสมุทรแมแต่พอเปียกของคฤสิกไม่เหลืออยู่ ทอจากนั้น เมื่อกาลเวลานานล่วงเลยไป
 ดวงอาทิตย์ดวงที่ ๖ ก็ปรากฏขึ้นเพราะการปรากฏขึ้นของดวงอาทิตย์ดวงที่ ๖ จักรवाल
 ทั้งหมด เกิดเป็นวันคลั่งจนสิ้นยาง เพราะควัน จักรवालนี้เป็นฉินใจ แม่แสนโกฏิจักรवाल
 ก็เป็นฉินนั้น ลำดับต่อมาเมื่อกาลเวลายาวนานล่วงเลยไป ดวงอาทิตย์ดวงที่ ๗ ก็ปรากฏ
 ขึ้นเพราะการปรากฏขึ้นของดวงอาทิตย์ดวงที่ ๗ จักรवालทั้งหมดก็ลุกไหม้ทีเดียว พร้อมทั้ง
 แสนโกฏิจักรवाल แม้อยอดเขาสิเนรุทั้งหลายต่างโดยขนาดมียอดสูง ๑๐๐ โยชน์ เป็นต้น
 ก็ละลายหายไปในอากาศ เปลวไฟนั้นลุกขึ้นไปติดเทวโลกชั้นจาตุมหาราช เหาวิมานทอง
 วิมานเงิน และวิมานแก้ว ในชั้นจาตุมหาราชแล้ว ก็ติดรพดาวจึงส์ โดยวิธีนั้นแล้วมันติด
 กระทั่งถึงปฐมฉานภูมิ เหาพรหมโลกทั้ง ๓ ในชั้นปฐมฉานภูมินั้นแล้วจรดชั้นอภัสรา
 ซึ่ง เป็นตติยฉานภูมิจึงหยุด เปลวไฟนั้นไม่ยอมดับ ครอบทั่วทั้งสี่ที่เป็นสังขาร แม้ประมาณ
 สักอณูหนึ่งยังมีอยู่ เมื่อสิ้นสังขารทั้งปวงจึงดับไปไม่เหลืออะไรเหลือแมแต่เถา ดังเปลวไฟ
 ที่ไหม้เนยใส และน้ำมัน ฯ (๑๑๗) อากาศเบื้องบนกับเบื้องล่างมีฉิม

ลำดับต่อมา เมื่อเวลายาวนานล่วงเลยไป มหาเมฆทั้งขึ้นที่แรกยังละอองฝน
 ให้ตกเหมือนหิมะตกภายในรัฐแล้วยังฝนให้ตกโดยขารน้ำ ประมาณเท่ากันบัว เท่าไม้เท่า
 เท่าสากและเท่าคนตาล เป็นต้นโดยลำดับ จากนั้นตกลงอยู่ด้วยขารน้ำทั้งหลาย มีประมาณ
 ๑ อุลภครังคาวุต ๑ คาวุต ครังโยชน์ ๒ โยชน์ าลา ๑๐๐ โยชน์ ๑๐๐๐ โยชน์ ๑๐๐๐๐๐

โยชน์ จนเต็มสถานที่ถึงถูกไฟไหม้ทั้งหมด ในแสนโกฏจักรวาลแล้วจึงหายไป ลมพัดอุ่มน้ำ
 นั้นไว้ข้างกลางและทางขวางท่าจนเป็นก้อน น้ำก้อนนั้นกลม เช่นกับหยาดน้ำฝนในบัวหากมี
 คำถามว่า " ลมพัดคองน้ำใหญ่ปานนั้นให้เป็นก้อนได้อย่างไร " ตอบว่า " ทำได้โดยน้ำ
 เป็ชของไฟ " จริงอยู่น้ำนั้นยอมให้ของแกลมมัน ในที่นั้น ๆ น้ำถูกลมพัดทำให้เป็นก้อน
 อย่างนั้น ก็คอยแหงไปลงข้างกลางโดยล่ำจับครั้นน้ำ่วงลง ๆ พรหมโลกก็เกิดปรากฏ
 ขึ้นในที่ ๆ เคยเป็นพรหมโลกและ เทวโลกทั้งหลายก็เกิดปรากฏขึ้นในที่ ๆ เคยเป็น
 กามาจรเทวโลก ๔ ชั้นข้างบน แต่ภพชั้นจาคุมหาราชิกาและดาวดึงส์ ไม่ปรากฏเป็น
 แฉนเกิดเพราะเกี่ยวเนื่องกับแผ่นดิน แต่ครั้งวกลงถึงที่ที่เคยเป็นแผ่นดินมาก่อน ลมแรง
 ก็เกิดขึ้นบนพื้นผิวโลกกลมมันกันน้ำนั้นมิให้ไหลออกมาได้ จุณน้ำอยู่ในสมภรทที่อุคของไว้
 น้ำนั้นตั้งอยู่ได้ดวยลม(๔๔)

อนึ่งแผ่นดินก็ตั้งอยู่ได้ เหมือนบัวที่ลอยอยู่บนผิวน้ำ ณ. ที่มหาโพธิบัลลังก์ เพราะ
 ว่าเมื่อโลกพินาศไป มหาโพธิบัลลังก์ประเทศพินาศไปภายหลัง เมื่อโลกตั้งขึ้นมหาโพธิบัลลังก์
 ตั้งขึ้นก่อน ณ. ที่ประเทศนั้น กอดอกบัวกอดหนึ่ง เกิดเป็นบุพพนิมิต ถ้าว่าในกัปนั้นพระพุทธเจ้า
 จักเกิดขึ้นดอกบัวก็เกิด และถ้าหากว่าพระพุทธเจ้าไม่เกิด ดอกบัวก็ไม่เกิด เมื่อดอกบัวเกิด
 พระพุทธเจ้าเกิดองค์เดียว ดอกบัวจะเกิดดอกเดียว ถ้าพระพุทธเจ้าเกิด ๒ องค์ ๓ องค์
 ๔ องค์ ๕ องค์ (ดอกบัวก็เกิดตามนั้น) ดอกบัว ๕ ดอกก็จะเกิดและดอกบัวทั้งหลายเหล่านั้น
 เป็นสิ่งเกี่ยวเนื่องด้วยดอกกรรณิการในลำต้นเดียวกัน พวกพรหมชั้นสุทธาวาส กล่าวว
 "ทานผู้เจริญจงมา เราจะไปดูบุพพนิมิต" ก็พากันไปที่โพธิบัลลังก์

ในกัปที่พระพุทธเจ้าไม่เกิดขึ้น ดอกไม้ก็ไม่มี พรหมชั้นสุทธาวาส เมื่อเห็นดอกบัว
 ไม่ผลิดอก มีใจไม่รื่นเริงกล่าวว่า "ผู้เจริญ โลกนี้มีจริง สัตว์ที่ตายแล้วพร้อมด้วยเทวดา
 จักเต็มในออบาย พรหมโลกก็จักว่าง " ในเวลาที่ดอกไม้บาน พวกพรหมเห็นดอกไม้ มีใจ
 ยินดีว่า "เมื่อพระสัพพัญญูโพธิสัตว์ ก้าวสู่ทองมารดา ออกบวช ตรัสรู้ แสดงธรรมจักรกระทำ
 ยมกปาฏิหาริย์ เสด็จลงจากเทวโลก ปลงอายุสังขาร ปรีนิพพาน เราจักเห็นปาฏิหาริย์
 ทำให้หมื่นจักรวาลหวั่นไหวเป็นต้น และอบายทั้ง ๔ จักเสื่อมไป พรหมโลก ๔ (๔๕)
 ชั้นพร้อมกับเทวโลกจะเต็ม พวกพรหมก็พากันไปสู่พรหมโลก

น้ำ่วงแหงไปอยู่ที่ทำให้เกิดแผ่นดิน แผ่นดินสมบูรณ์เพียงพร้อมด้วยกลิ่นและรส
 เหมือนกับพื้นเบื้องบนของข้าวสุกปายาสที่ไม่มีน้ำ ในเวลานั้น พวกพรหมทั้งหลาย ที่เกิดขึ้น

ก่อนในชั้นอาภัสพรหมจตุจากชั้นอาภัสพรหม เพราะสิ้นอายุก็ดี เพราะบุญก็ดี มาเกิดในโลกนี้ พวกสัตว์เหล่านั้นผู้มีแสงสว่างในตัว ท่อง เทียวไปในท้องฟ้า สัตว์ทั้งหลายได้มีเงินนั้น เขาก็เกิดเห็นกระหายพยายามที่จะกินเป็นคำ ๆ โดยนับที่กล่าวในอัครกัณฑ์สูตรนั้น ต่อมาแสงในตัวของพวกเขาอีกอันทรธานหายไป ความมืดก็ขึ้นพวกสัตว์เห็นความมืดแล้วพากันกลัว ต่อจากนั้น ดวงอาทิตย์ใหญ่ ๕๐ โยชน์อันยังความกลัวให้หาย และยังความกล้าให้เกิดแก่สัตว์เหล่านั้นปรากฏขึ้น เขาทั้งหลายเห็นดวงอาทิตย์นั้นแล้วก็ตื่นเต้นดีใจว่า "พวกเรากลับใจแสงสว่างแล้ว" พากันตั้งชื่อแสงสว่างนั้นว่า "สุริยะ" นั้นเอง เพราะคำที่เขาทั้งหลายกล่าวกันว่า แสงสว่าง อันยังความกลัวของเราที่กลัวอยู่นั้นแล้วให้หายยังความกล้าให้เกิดโดยขึ้นมา เพราะฉะนั้นแสงสว่างนั้นจึงชื่อ "สุริยะ" อยู่มาครั้นดวงอาทิตย์ส่องสว่างในเวลากลางวันแล้วตกไป เขาทั้งหลายก็คร่ำครวญว่า "พวกเราได้แสงสว่างดวงใจแสงสว่างดวงนั้นก็หายไปแล้ว" กลัวอีก

ต่อมาพวกเขาก็มีความคิดอย่างนี้ว่า "จะเป็นการดีนะ หากว่าพวกเราได้แสงสว่างอีกดวงหนึ่ง" ดวงจันทร์ขนาด ๔๘ โยชน์ ปรากฏขึ้นเหมือนรู้อใจพวกเขา (๔๕) พวกเขาเห็นดวงจันทร์นั้นตื่นเต้นยินดียิ่ง พากันตั้งชื่อดวงจันทร์นั้นว่า "จันทร์" เพราะคำที่พวกเขา กล่าวกันว่า "แสงสว่างนั้น ปรากฏแล้วประจักษ์ว่า พวกเขาพอใจ เพราะฉะนั้นแสงสว่างนั้นจึงชื่อว่า จันทร์" นั้นเอง เมื่อดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ปรากฏอย่างนั้นแล้ว ดาวนักขัตฤกษ์ทั้งหลายก็ปรากฏขึ้น จำเดิมแต่นั้น กลางคืนกลางวันก็ปรากฏ และเดือนหนึ่งถึงเดือน ฤๅษี ปี ก็ปรากฏโดยลำดับตั้งแต่ดวงอาทิตย์ขึ้นจนกระทั่งรุ่งอรุณนับเป็นคืนหนึ่งกับวันหนึ่ง ๓๐ ราตรีเป็น ๑ เดือน ๔ เดือนเป็น ๑ ฤๅษี ๓ ฤๅษีเป็น ๑ ปี หรือ ๒ เดือนเป็น ๑ ฤๅษี ๒ ฤๅษีเป็น ๑ ปี อนึ่งในวันที่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ปรากฏขึ้น ภูเขาสีเนรุ ภูเขจักรวาล และภูเขานิรมพานก็ปรากฏขึ้น

ถามว่า เป็นอย่างไร ตอบว่า เมื่อข้าว่างสุดของขึ้นพร้อมกันที่เดียวฟูบางแห่งก็สูงขึ้น บางแห่งก็ลดลง บางแห่งก็เรียบ ฉะนั้น ตรงที่สูงขึ้นไปก็เป็นภูเขาที่ลุ่มลดลง ไปก็เป็นสมุทร ที่ราบเรียบก็เป็นทวีป ฉะนั้นเหมือนกัน ทะเลมีในที่ลุ่ม เกาะมีในที่ราบ ที่ลุ่มที่ดอนที่ราบ ภูเขา แม่น้ำ เหล่านี้ปรากฏพร้อมกันในวันเพ็ญเดือน ๔ และ

ในเวลานั้น (๑๕๑) ดวงอาทิตย์ประกอบด้วยอสุรภัทรปถนักษัตร ทอแสงขึ้นมาตรงกลาง
 ทวีปในพุทฺพิเทหทวีปอื่น เป็นทวีปอื่นประเสริฐ ปรากฏในราศรีรมัน ในวันอาทิตย์ ดวงจันทร์
 ประกอบด้วย อสุรณคฤณี นักษัตร ทอแสงครั้งคืนตลอดเวลาเสมอด้วยดวงอาทิตย์นั้น
 ปรากฏในทามกลางในเวลานั้นทวีปทั้ง ๔ เกิดแสงสว่างขึ้นในเวลาพร้อมกัน พุทฺพิเทหทวีปและ
 และชมพูทวีปปรากฏด้วยแสงสว่างของดวงอาทิตย์ปรโคยานทวีป และอสุรณคฤทวีปปรากฏ
 ด้วยแสงดวงจันทร์นี้ เป็นกัมปที่เจริญในอสง ไชยกัมปเป็นคัน อย่างนี้

ในเดือนทั้ง ๑๒ เดือนนั้น เดือน ๕ ปรากฏก่อนเดือนทั้งหมดในฤดูทั้ง ๓ นั้น
 ฤดูร้อนปรากฏก่อนฤดูทั้งหมด ในฤดูทั้ง ๒ ฤดูฝนปรากฏก่อน ในปีทั้ง ๑๒ นั้น ปีจักร
 ปรากฏก่อน ทั้งแต่วันเพ็ญเดือน ๔ ถึงวันเพ็ญเดือน ๕ นับเป็นเดือนหนึ่งคือเดือน ๕ จาก
 วันเพ็ญเดือน ๕ ถึงวันเพ็ญเดือน ๖ นับเป็นเดือนหนึ่งซึ่งเรียกว่าเดือน ๖ การกำหนด
 เดือนกำหนดโดยอาศัยวันเพ็ญอย่างนี้ จากวันเพ็ญเดือน ๔ ถึงวันเพ็ญเดือน ๕ เป็นฤดูร้อน
 ต่อจากนั้นถึงวันเพ็ญเดือน ๑๒ เป็นฤดูฝนต่อจากนั้นจนถึงวันเพ็ญเดือน ๔ เป็นฤดูหนาว
 ฤดูหนึ่ง ๆ มี ๔ เดือนอย่างนี้ จากวันเพ็ญเดือน ๔ ถึงวันเพ็ญเดือน ๖ เป็นฤดูใบไม้ผลิ
 ต่อจากนั้นจนถึงวันเพ็ญเดือน ๔ เป็นฤดูร้อน ต่อจากนั้นจนถึงวันเพ็ญเดือน ๑๐ เป็นฤดูฝน
 ต่อจากนั้นจนถึงวันเพ็ญเดือน ๑๒ เป็นฤดูใบไม้ร่วง ต่อจากนั้นจนถึงวันเพ็ญเดือนมี ๒ เป็น
 ฤดูหนาว ต่อจากนั้นจนถึงวันเพ็ญเดือน ๔ เป็นฤดูเย็นหรือหนาวจัด ฤดูหนึ่ง ๆ มี ๒ เดือน
 อย่างนี้ การกำหนดฤดูด้วยวันเพ็ญมีประการดังกล่าว นี้เป็นชื่อเรียกกันทางศาสนา โดยถือ
 เอาวันที่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์เกิดขึ้นครั้งแรก แศชาวโลกถือเอาตามที่ตั้งดวงอาทิตย์
 โคจรไปสู่ราศรีแพะ (๑๕๒) เมื่อถือเอาครั้งเดือนในเจ็อนแรกและข้างแรมของเดือน
 ๔ กำหนดวันอุโบสถนับจากวันแรม ๑ ค่ำ จนถึงวันอุโบสถข้างแรมของเดือน ๕ เป็นเดือน
 ๕ ต่อจากนั้นจนถึงวันอุโบสถข้างแรมของเดือน ๖ เป็นเดือน ๖ พวกเขาถือเอาเดือน
 ฤกฏ ปี โดยการกำหนดเอาข้างขึ้นของ เดือนดาวจันทร์คคืออย่างนี้ เมื่อจวงจันทร์และ
 ดวงอาทิตย์ปรากฏในโลกอย่างนี้ ฟิงทราบว่ กลางคืน กลางวัน บัณห์ เดือน ฤกฏ ปี ย่อม
 ปรากฏขึ้น

*อสุรณคฤณี เป็นชื่อเดือนตามจันทร์คติ ฐุเพิมเคิมภาคผนวก ค. หน้า ๒๕๔.

ต่อมาเมื่อสัตว์เหล่านั้นกินง้วนดิน บางพวกก็มีผิวพรรณงาม บางพวกก็มีผิวพรรณทรามไปคามลำดับ ในสองพวกนั้นพวกที่มีผิวพรรณงามคุณมีพวกที่มีผิวพรรณทราม เพราะการกวนดินกัน เป็นปัจจัยง้วนดินนั้นก็หายไปสะ เกิดดินปรากฏขึ้น ต่อมาโดยนัยเดียวกัน แม่สะเกิดดินก็หายไป เครื่องดินปรากฏขึ้น โดยนัยเดียวกันนั้นแม่เครื่องดินก็หายไป ข้าวสาลีที่ไม่ต้องหุงด้วยไฟฝัน เป็นเมล็ดข้าวสาลีไม่มีรากและแก้มกลืนหอมปรากฏขึ้น ลำดับต่อมา ภาชนะทั้งหลายก็เกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น พวกเขามรรจุข้าวสาลีลงในภาชนะแล้วทิ้งไว้หลังแผ่นดินเปลวไฟลุกขึ้นหุงข้าวสาลีนั้น ข้าวนั้นเป็นเช่นกับดอกมะลิ สำหรับข้าวนั้นไม่ต้องทำแองหรือกับ สัตว์ทั้งหลายใครจะกินรสนั้น ๆ มันก็มีรสนั้น ๆ เมื่อสัตว์เหล่านั้นกลืนอาหารหยาบเข้าไป จากนั้นมูลและกรีสก็ปรากฏ ต่อมาทวารหนักและช่องทวารเบา ก็เกิดขึ้นเพื่อที่จะขับถ่ายของ เหล่านั้น

เหมือนอย่างนั้นสะ เกิดดิน เครื่องดินในง้วนดินถูกวิโรก หนืออันกับอาหารทิพย์ พวกเขามรร เทาความหิวแล้วยอมจำรงอยู่ เจริญรส เติบโตรส (๑๕๓) ทริพที่นำมาซึ่ง รสมีด้วยความสะดวกและเอื้ออำนวยตามวัตถุประสงค์และเพราะสะดวกด้วยบุญ เขามรรวิโรกข้าวอยู่เจริญรส ปล่อยผลจากความเจริญของวัตถุประสงค์ยัง มีสภาวะและอุจจาระ ให้เกิดเหตุนี้ จึงมีท้องที่ให้อุจจาระและปัสสาวะไหลออก ในภพก่อนความเป็นชายเกิดปรากฏขึ้นแก่ชาย ความเป็นหญิงก็เกิดขึ้นแก่หญิง กำลังแรงแห่ง การข่มกามราคะในสันดานของสัตว์ ย่อมไม่สงบไปได้ด้วยอนุภาพของอุปจารพานที่เป็นไปในอิตถภาพก่อน แต่การอุบัติของพรหม ทรามเท่าที่อินทรีย์ของหญิง และชายที่อาศัยกามราคะที่มีกำลังไม่ปรากฏ เพราะกามราคะที่มีกำลัง เป็นราคะที่มีอัสวะอันได้แล้ว เพราะถูกอุปจารพานตัดขาด อินทรีย์ของหญิงชาย ที่อาศัยกามราคะที่มีกาลนั้นปรากฏในอิตถภาพและสันดานของสัตว์ ได้ยินว่าผู้หญิงจ้องดูผู้ชายและผู้ชายจ้องดูผู้หญิง เป็นเวลานาน เพราะการจ้องดูกันนานเป็นปัจจัยความเราร้อนทางกามก็เกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น จากนั้นเสพ เมถุนธรรมเพราะการ เสพอสังขธรรม^๑ เป็นปัจจัย พวกเขาถูกท่านนักปราชญ์ตำหนิและเขียนตีพิมพ์กันสร้างบ้าน เลือปกปิด อสังขธรรมนั้น พวกเขาอยู่ครอง เรือนประพฤต้อย่างสัตว์ผู้เกียจคร้านประ เภทหนึ่งโดยลำดับ

^๑อสังขธรรม คือธรรมฝ่ายอกุศล ดูภาคผนวก ค. หน้า ๒๕๕.

พวกเขามีความเห็นคล้อยตามกัน เริ่มการสังสม ต่อจากนั้น ราช่าวและแกลบ ก็เกิดขึ้น รอบ ๆ เมล็ดข้าว แม่ที่ ๆ คนตัดก็ไม่งอกอีก

พวกเขาประชุมกัน คร่ำครวญอยู่ว่า "โอ ช่างชั่วร้ายหนอ ธรรมอันเป็นบาป ปรากฏในสัตว์ (๕๕) เพราะวา เมื่อก่อนเรา คิดได้ตั้งใจ วิบัติเป็นอาหาร เทียวไป ในท้องฟ้า มีความเป็นอยู่ที่ ตลอดจนกาลยาวนาน ล่วงมาเป็นเวลายาวนาน ง้วนดินก็เกิด เราพากันเข้าไปยื้อแย่ง เพื่อที่จะบริโภคน แสงสว่างในตัวเราก็กายไป หลังจากนั้น ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ก็ปรากฏขึ้น เพราะการเกิดขึ้นของอกุศลธรรม อันเป็นบาป ของเราง้วนดินก็หายไป เพราะการอันตรธานหายไปของง้วนดิน สะเก็ดดินจึงปรากฏ เพราะการเกิดขึ้นของอกุศลธรรมอันเป็นบาปของพวกเราสะเก็ดดินจึงหายไป เมื่อ สะเก็ดดินหายไป เครื่องดินก็ปรากฏขึ้น เพราะการเกิดขึ้นของอกุศลธรรมอันเป็นบาป ของพวกเราเหล่านั้น เครื่องดิน ก็หายไปเพราะการหายไปของ เครื่องดิน ข้าวสาลีที่ไม่ ต้องนึ่งก็ปรากฏ พวกเราอาศัยข้าวสาลีโคนมาในเวลาเย็น ข้าวสาลีนั้นก็สุกและงอกขึ้น ในตอนเช้า พวกเรานำข้าวสาลีโคนมาในตอนเช้าเพื่ออาหารเช้า ข้าวสาลีนั้นสุกและงอก ขึ้นในตอนเย็น ความพร่องก็ไม่ปรากฏพวกเราสะสมข้าวสาลีไว้เพื่อบริโภค เพราะการ เกิดขึ้นของอกุศลธรรมอันเป็นบาปของพวกเรา เปลือกข้าวสาลี ที่เป็นแกลบ ก็ห่อหุ้มข้าวสาร เมื่อตัดแล้วไม่งอกขึ้นอีก ความพร่องก็ปรากฏ แม้ข้าวสาลีนั้น เป็นดินเล็กดินน้อย อยา กระทบนั้นเลย พวกเรามาแข่งข้าวสาลีกันเถอะมาอีกวัน เขตกันเถอะ ๆ "

ลำดับนั้น พวกเขาจึงแบ่งที่นา อยู่ต่อมา สัตว์ผู้ใดคนหนึ่งถือเอาข้าวส่วนของ ผู้อื่น ที่เจ้าของมิได้ให้ถูกค่า ๒ ครั้ง ในครั้งที่ ๓ จึงถูกหุ่ตีด้วยฝ่ามือก่อนดิน และท่อนไม้ (๕๕) เมื่อการลักทรัพย์ การตีโทษ การทุบตี และ การลงอาญาเกิดขึ้นอย่างนั้นแล้ว พวกเขาจึงประชุมปรึกษากันว่า "ถ้ากระไร เราทั้งหลายพึงสมมติสัตว์ผู้หนึ่งขึ้น บรรดาพวกเรา สัตว์ผู้ใด พึงกำหนดผู้ควรกำหนด พึงตีโทษผู้ควรตี พึงจับไล่อผู้ควรจับไล่อ อนึ่งพวกเรา จักเพิ่มให้ซึ่งสวนแห่งข้าวสาลีแก่สัตว์ผู้นั้น" ดังนั้น ก็แลในสัตว์ทั้งหลายที่ทำความตกลง

อกุศลธรรม ธรรมที่นำไปสู่ความเสื่อม, ความชั่ว ทุเพิ่มเติมภาคผนวก ก.

กันอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นี้เป็นพระโพธิสัตว์^๑ ในกัปนี้ ในสมัยนั้น ทรงเป็นผู้มีรูปงาม เป็นผู้น่าชม มีศักดิ์มากเต็มเปี่ยมด้วยความรู้ในหมู่สัตว์ทั้งหลาย สามารถที่จะยกย่องและชมเชยเข้าทั้งหลายจึงเข้าไปหาท่านอ่อนอ่อนแล้ว เชื้อเกิดพระโพธิสัตว์นั้นปรากฏโดยพระนาม ๓ คือ พระนามว่ามหาสมมติ เพราะเป็นผู้ที่มีหาชนนั้นนอบน้อม พระนามว่ากษัตริย์ เพราะทรงเป็นเจ้าเป็นใหญ่แห่ง เกษตรทั้งหลาย พระนามว่าราชา เพราะทรงยังผู้อื่นให้ยินดีโดยธรรมเสมอกัน ก็ตำแหน่งใดนับเป็นตำแหน่งอัศจรรย์ในโลก พระโพธิสัตว์เจ้านั้นเองทรงเป็น บุรุษคนแรกในตำแหน่งนั้น ๆ

เมื่อวงศ์กษัตริย์เริ่มต้นแต่พระโพธิสัตว์ดำรงอยู่อย่างมั่นคงแล้ว แม้วรรณะทั้งหลายมี พรหมณ์เป็นต้น ก็ตั้งขึ้นโดยลำดับในกัปทั้ง ๔ นั้น ตั้งแต่มหาเมฆยังกัปให้พินาศ จนกระทั่ง เปลวไฟดับนี้เป็นสอง ไซยหนึ่ง ชื่อว่าสัง วิฎฐกัป ตั้งแต่ซาค เปลวเพลิงยังกัปให้พินาศจนถึงมหา เมฆตกเต็มที่ ยังแสนโกฏิจักรวาลให้เต็มนี้เป็นสอง ไซยที่ ๒ ชื่อว่าสัง วิฎฐายีกัป (๔๖) ตั้งแต่มหาเมฆตกเต็มที่มาจนถึง ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ปรากฏเป็นสอง ไซยที่ ๓ เรียกว่าวิวิฎฐกัป ตั้งแต่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ปรากฏ จนถึงมหาเมฆยังกัปให้พินาศใหม่อีกนี้เป็นสอง ไซยที่ ๔ เรียกว่า วิวิฎฐายีกัป ๔ สอง ไซยนี้เป็นมหากัป ๑ ความพินาศเพราะไฟ ความตั้งขึ้นใหม่แต่ตึงทราวโดยนับ ดังกล่าวมาจะนี้เป็นอันดับแรก

ส่วนในสมัยที่กัปพินาศจวนน้ำ บันตึงทราวโดยพิศดารตามนัยที่กล่าวมาแล้ว ในตอนต้นว่า แรกทีเดียวมหา เมฆที่ยังกัปให้พินาศตั้งขึ้น ดังนี้เป็นต้น แต่ความต่อไปนี้เป็น ความที่แปลก มหาเมฆน้ำกรด ที่เป็น เหตุยัง กัปให้พินาศในอาไปสัง วิฎฐะตั้งขึ้น เหมือนกับดวงอาทิตย์ดวงที่ ๒ ในเศโทสัง วิฎฐะมหา เมฆน้ำกรดนั้น แต่แรกก็ตกลงมาเป็นละอองฝน ต่อมาคดด้วยสายน้ำใหญ่ประมาณ เท่าคนตาลและคนเสาะละเป็นต้น ตกอยู่จนเต็มแสนโกฏิจักรวาล แฉนดินและภูเขาเป็นต้น ที่น้ำกรดพัดมาแล้วน้ำอีกก็ละลายหายไป เหมือนกับ เกลือ และน้ำตาลที่เขาโยนลงในน้ำ น้ำถูกกั้นด้วยลมโดยรอบ น้ำนั้น ท่วม

^๑โพธิสัตว์ แปลว่า ผู้ดี อยู่ในความดี ยังไม่รู้อะไรแห่งตลอด ๓๒๖
ภาคผนวก ก. หน้า ๒๖๖

แผ่นดินจนถึงพรหมโลก ชั้นตติยฉานภูมิ ๓ ที่นั้น ยังมีพรหมโลกทั้ง ๓ ชั้นคือ ปริตตภาสุ
 อัมปมาตภาสุและอาภัสรา ให้ละลายแล้วตั้งอยู่ จรดตติยฉานภูมิ น้ำรองรับแผ่นดิน ลม
 รองรับน้ำอย่างนี้ น้ำทำลายตั้งแต่ตติยฉานภูมิ โดยไม่เหลือแล้วรวมกันอยู่เป็นก้อนเดียว
 ในที่ทั้งปวง น้ำกรณนั้นยังมีสังขารอยู่แม้เพียงอณูหนึ่งอยู่ตราบใจ ย่อมไม่มัววคตราบนั้น
 ครั้นสังขารทั้งหมดไหลไปตามน้ำแล้ว จึงหายไปคืออันตราบไปโดยฉับพลัน (๑๕๗)
 อากาศเบื้องบน กับอากาศเบื้องล่าง มีฉวิคเป็นอันเดียวกัน คำที่เหลือทั้งปวงก็
 เช่นเดียวกับที่กล่าวแล้วในเตโชสังวัฏฏกัมป์ แต่ในอาโปสังวัฏฏกัมป์ตอนเกิดโลกใหม่นี้
 โลกนั้นแต่อาภัสราพรหมเป็นต้น. ปรากฏขึ้นและสัตว์ทั้งหลาย จูติจากชั้นสุภกัณพรหม
 เกิดในที่ต่าง ๆ มีชั้น อาภัสราพรหมเป็นต้นเท่านั้น

ในอสงไขยทั้ง ๔ เหล่านั้น ตั้งแค่มหาเมฆยัง กัมป์ให้พินาศ จนถึงหมดน้ำกรณ
 ยังกัมป์ให้พินาศนี้จัดเป็นอสงไขยที่ ๑ ตั้งแต่น้ำกรณชาตสุญจนมหาเมฆตกเต็มที่นี่ เป็น
 อสงไขยที่ ๒ ตั้งแค่มหาเมฆตกเต็มที่จนถึงดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ปรากฏ นี่เป็นอสงไขย
 ที่ ๓ ตั้งแต่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ปรากฏจนถึงมหาเมฆยัง กัมป์ให้พินาศใหม่อีก นี่เป็น
 อสงไขยที่ ๔ อสงไขยนี้เป็นมหากัมป์หนึ่ง

ความพินาศ เพราะน้ำ และการตั้งขึ้นใหม่ของโลก กับตติยพิงทราบโดยนัยที่กล่าว
 มาแล้วอย่างนี้

ในสมัยที่กัมป์พินาศเพราะลม คำพรรณนาทั้งปวงมีตติยพิงทราบให้พิศการ
 ตามนัยที่กล่าวมาแล้วในตอนแรกว่า "มหาเมฆยัง กัมป์ให้พินาศตั้งขึ้นแล้ว" แต่ความต่อไปนี้
 เป็นความแปลกกัน ลมตั้งขึ้นเพื่อทำลายกัมป์ ในวาโยสังวัฏฏนี้เปรียบได้กับดวงที่ ๒ ใน
 เตโชสังวัฏฏนั้น ลมตั้งขึ้นแรกก็พัดเอาฝุ่นหยาบขึ้นไปก่อน ต่อจากนั้นพัดเอาฝุ่นละเอียด
 ที่ติดกับแผ่นดิน ทรายละเอียด ทรายหยาบ ก้อนกรวดก้อนหินเป็นต้นไปจนถึงก้อนหินขนาด
 เรือนยอด และต้นไม้ใหญ่ที่ยืนต้นอยู่ในที่สูง สิ่งเหล่านั้นขึ้นจากดินไปสู่ท้องฟ้าและไม่ตก
 ลงมาอีก มันแหลกละเอียดหายไปในห้องฟ้าอันเอง

ลำดับนั้น ลมตั้งขึ้นภายใต้มหาปรุพิพิลิกแผ่นดินเอาร่างขึ้นบนแล้วพัดไปใน
 อากาศ (๑๕๘) ที่ส่วนหนึ่ง ๆ แห่งแผ่นดินประมาณ ๑๐๐ โยชน์ก็มี ๒๗๔๕ ร้อยโยชน์

ก็มี แยกออกแล้วถูกกำลังลมพัดขึ้นไป แผลกละเอียดสลายไปในอากาศ ด้วยการพลิก
 แผ่นดินใหญ่กลับนั่นเอง ภูเขาจักรวาลกับภูเขาสิเนรุ ถูกลมยกขึ้นแล้วพัดไปในอากาศ
 มันกระทบกระแทกซึ่งกันและกันแผลละเอียดเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย ลมจึงทำวิมานของ
 ฤๅษีภูเขาค้างหลาย และวิมานของอากาศัญญุทเทวาททั้งหลายให้พินาศไปโดยอุบาย
 เดียวกันนั้น ทำคามาวจรเทวโลก ๒ ชั้นให้พินาศแล้ว ทำแสนโกฏิจักรวาลให้พินาศไป
 ภูเขาจักรวาลกับภูเขาจักรวาล เขานิพพานต์กับเขานิพพานต์ ภูเขาสิเนรุกับภูเขาสิเนรุ
 ทั้งหลายในแสนโกฏิจักรวาลนั้น กระทบกระแทกกันและกันแผลละเอียดพินาศไป ลมพัด
 แผ่นดินขึ้นไปถึงพรหมโลกคตินานฤมิตยังพรหมโลก ๓ ชั้น ในคตินานฤมิตชั้น ปวิตตาสุภะ
 ชั้นอุปमानสุภะและชั้นสุภะกิตทำให้พินาศไปแล้วหยุดจรพรหมโลกชั้นเวตปผลา น้ำรองรับ
 แผ่นดินและรองรับลมอย่างนี้ ลมนั้นพัดทำลายสิ่งที่มีเป็นสังขารทั้งปวงให้สลายไปอย่างนี้
 แล้ว ตัวเองก็สลายไปด้วยเพราะไม่มีเหตุที่จะตั้งอยู่ได้ อากาศเบื้องบนกับอวกาศเบื้องล่าง
 มีคตินเป็นอันเดียวกัน ชาติที่เหลือทั้งปวงก็เช่นเดียวกันที่ก่อแล้ว (ในไตรสังวัฏฏ)
 แต่ในวาโยสังวัฏฏ ทอนโลกเกิดใหม่ โลกนั้นสุภะกิตพรหมโลกเป็นต้นเกิดปรากฏขึ้น
 สัตว์ทั้งหลาย จูติแล้วจากพรหมโลกชั้นเวตปผลพรหม เกิดในเทวโลกชั้นสุภะกิตพรหมเป็นต้น
 ทั้งแถมหาเมษยังกับไปให้พินาศ จนถึงลมยังกับไปให้พินาศสิ้นไปนี้เป็นสอง ไซยที่ ๑ ทั้งแถม
 หยุดจนถึงมหาเมษตกเต็มที่เป็นสอง ไซยที่ ๒ ทั้งแถมหาเมษตกเต็มที่จนถึง การเกิดปรากฏ
 ขึ้นของดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ นี้เป็นสอง ไซยที่ ๓ ทั้งแถมการเกิดปรากฏของดวงจันทร์
 และดวงอาทิตย์ ไปจนถึง มหาเมษล้างกับปัดนี้ เป็นสอง ไซยที่ ๔ สอง ไซยนี้เป็นหนึ่ง
 มหาทับ ความพินาศด้วยลมและความตั้งขึ้นใหม่ มีเหตุพึงทราบโดยนัย ดังกล่าวมานี้
 (๔๔)

ถามว่า โลกพินาศไปอย่างนั้น เพราะอะไรเป็นเหตุ ตอบว่า เพราะออกุศลมูล
 เป็นเหตุ เมื่อออกุศลมูลหนาขึ้นโลกพินาศไปอย่างนั้น ก็แลโลกนั้น เมื่อราคะหนามากกว่ายอม
 พินาศด้วยไฟ เมื่อโทสะหนามากกว่ายอมพินาศด้วยน้ำ แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า
 "เมื่อโทสะหนามากกว่ายอมพินาศด้วยไฟ เมื่อราคะหนามากกว่ายอมพินาศด้วยน้ำ เมื่อ
 โมหะหนามากกว่ายอมพินาศด้วยลม และเมื่อพินาศอย่างนั้น มันพินาศด้วยไฟ ๓ วาระ
 สืบต่อกัน ในวาระที่ ๔ จึงพินาศด้วยน้ำ พินาศด้วยไฟ ๓ วาระ ในวาระที่ ๕ พินาศด้วย
 น้ำอีกด้วยประการทั้งนี้โลกเมื่อพินาศอย่างนั้น พินาศด้วยน้ำ ๓ ทน ทุกวาระที่ ๕ แล้วพินาศ

ด้วยไฟอีก ๗ วาระ โดยกาลเท่านั้นเป็นอันล่วงไปถึง ๒๓ กัปป์ ในระหว่าง ๒๓ กัปป์นี้
ลมซึ่งกันวาระที่จะพินาศด้วยน้ำอันมาถึงแล้วจึง ไ้ช้วงทำลายเหล่าสุภิกิเพรหมณผู้มีกำหนด
อายุ ๒๔ กัปป์เต็ม ยังโลกให้พินาศได้ ในอสง ไชยกัปป์ทั้ง ๔ เหล่านั้น ในวิวัฏฐรายี
อสง ไชยมีอัตรกัปป์อยู่ ๒๐

คำว่า อัตรกัปป์ ไ้แก่กัปป์มีศัตถ์กัปป์เป็นต้น มีอยู่แก่ อัตรกัปป์นั้น เพราะฉะนั้น
กัปป์นั้นชื่อว่าสัตว์โลก ความพินาศในกัปป์ชื่อว่า กัปป์ ลมพทหน้า กัปป์ในระหว่างชื่อว่า
อัตรกัปป์ อธิบายว่า เมื่อยังไม่ถึงสังวัฏฏ์กัปป์โลกพินาศในระหว่าง อนึ่ง อัตรกัปป์นั้น
มี ๓ คือ พุทธิกษัตรกัปป์ สัตถ์กษัตรกัปป์ และโรคนัตรกัปป์ เมื่อหมู่อัตถ์กัปป์มีความโลภมาก
กัปป์นั้นชื่อพุทธิกษัตรกัปป์ เมื่อหมู่อัตถ์กัปป์มีโทษมากกัปป์นั้นชื่อว่า สัตถ์กษัตรกัปป์ เมื่อหมู่อัตถ์
มีโทษมากกัปป์นั้นชื่อว่า โรคนัตรกัปป์ ในกัปป์นั้นหมู่อัตถ์ หนีหายไป เพราะพุทธิกษัตรกัปป์
โดยมากไปเกิด ในเปรตวิสัย

ถามว่า เพราะเหตุใด ตอบว่า เพราะความโลภ ความอยากในอาหาร ทวักสัตว์
ที่หนีหายด้วยสัตถ์กษัตรกัปป์ โดยมากไปเกิดในนรก

ถามว่า เพราะเหตุใด ตอบว่า เพราะการฆ่ากันด้วยกำลังซึ่งกันและกัน สัตว์
หนีหายด้วยโรคนัตรกัปป์ โดยมากไปเกิดในสวรรค์(๑๒๐)

ถามว่าเพราะเหตุใดสัตว์เหล่านั้น จึง ไปเกิดในสวรรค์

ตอบว่า เพราะว่าสัตว์เหล่านั้นเกิดเมตตาคัจฉา โอนนอ ไรคอย่างนี้ไม่พึงมี
แก่สัตว์เหล่าอื่น โลกพินาศไปในวิวัฏฐรายีอสง ไชยกัปป์สิ้น ๒๔ ครั้ง ตามความเหมาะสม
ด้วยอัตรกัปป์ ๓ อย่างนี้ อายุของมนุษย์ที่มีชีวิตอยู่ในปฐมกัปป์ มีอายุ ๑ อสง ไชย อายุสิ้น
เสื่อมลงโดยลำดับเพราะสมทาน อกุศลธรรม ทั้งอยู่ชั่วระยะเวลา ๑๐ ปี ในอัตรกัปป์
ที่กล่าวมาแล้วนั้น นี้เป็นอัตรกัปป์ อายุมีอสง ไชยหนึ่ง มีประมาณ ตามที่กล่าวแล้ว เพราะ
มีการสมทานกุศลธรรม แต่นั่นก็เสื่อมลงโดยลำดับทั้งแคอยู่ชั่วเวลา ๑๐ ปี อนึ่ง เวลานั้น
ก็เป็นอัตรกัปป์หนึ่ง โดยนัยนี้พึงทราบว่า มีอัตรกัปป์อยู่ ๒๔ อัตรกัปป์ในระหว่าง ยัง
ไม่ถึงสังวัฏฏ์กัปป์ วิวัฏฐรายีอสง ไชยกัปป์ ทานสง เคราะห์เข้าในอัตรกัปป์ ๒๔ อย่างนั้น
แต่บางอาจารย์กล่าวว่า สง เคราะห์เข้าเพียง ๑๐ อาจารย์บางพวกกล่าวว่ากัปป์ทั้ง ๓
พวกนี้ มีประมาณ เท่ากันด้วยวิวัฏฐรายีอสง ไชยกัปป์นั้น

ถามว่า เพราะเหตุใด มนุษย์จึงมีความเสื่อม และความเจริญ ตามประมาณ
อายุ

ตอบว่า เพราะว่ามี ความเจริญและเสื่อมเนื่องจาก ฤดูกาลและอาหาร อายุ
เสื่อมและเจริญเพราะฤดูและอาหาร ในเวลาใด พระราชาไม่มีธรรม ลำดับนั้น อุปราช
กิติ เสนาบดีกิติ เศรษฐีกิติ ท้าวคนทั่วประเทศ ก็ไม่ทรงตั้งอยู่ในธรรม ลำดับนั้น
อารักขเทวดา แห่งบุคคลทั้งหลายเหล่านั้น ภูมเทวดา ผู้เป็นมิตรของอารักขเทวดา
เหล่านั้นกิติ อากาศัญญเทวดา ผู้เป็นมิตรของ ภูมเทวดา อุณหวลาหกเทวดาผู้เป็นมิตร
ของอากาศัญญเทวดากิติ (๑๖๑) อัพวลาหกเทวดา ผู้เป็นมิตรของอุณหวลาหกกิติ
สีทวลาหกเทวดา ผู้เป็นมิตรของอัพวลาหกกิติ วิสสวลาหกเทวดา ผู้เป็นมิตรของอัพวลาหก
เทวดากิติ เทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา ผู้เป็นมิตรของวิสสวลาหกเทวดากิติ ทาวทิสสาเทวดา
ผู้เป็นมิตรของจาตุมหาราชิกาเทวดากิติ ยามาเทวดาผู้เป็นมิตรของจาวังสเทวดาก็ไม่ตั้ง
อยู่ในธรรม ด้วยเหตุนี้ บริเวณคือพรหมโลกและเทวโลกทั้งหมด ตามที่กล่าวมาเป็นต้น
จนถึงชั้นภวคคพรหม ก็ไม่ตั้งอยู่ในธรรมยกเว้นพระอิริยสาวก เพราะคนเหล่านั้นไม่ตั้งอยู่
ในธรรม ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์จึงหมุนเวียนไปไม่สม่ำเสมอ ลมไม่พัดไปตามทางที่
เคยพัด เมื่อลมไม่พัดไปตามทางที่เคยพัดก็ทำให้ ภูมิภาคที่ตั้งอยู่ในอากาศ สั่นสะเทือน เมื่อ
ภูมิภาคสั่นสะเทือน จิตของ เทวดาก็ยอมไม่นอนไปเพื่อที่จะเล่น เมื่อจิตของ เทวดาไม่นอนไป
เพื่อที่จะเล่น ฤกษ์มีฤกษ์หนาวและฤกษ์ร้อน เป็นต้น ไม่เกิดขึ้นตามกาล

เมื่อฤกษ์นั้นไม่เกิดขึ้นฝนก็ไม่ตกชุก บางครั้งก็ตกบางครั้งก็ไม่ตก ในเวลาใด
ที่ฝนตก แม้จะตกลงมากก็ไม่มีประโยชน์แก่ข้าวกล้า คือตกแล้ว ก็หายไป เพราะฉะนั้น
แผ่นดินก็ไม่มีความชุ่มชื้น เพราะแผ่นดินไม่มีความชุ่มชื้นข้าวกล้าจึงแก่ไม่สม่ำเสมอ เมื่อไม่มีความ
ความถึงพร้อมด้วยสี กลิ่น และรสไม่มี โฆษะในอาหารก็ไม่มีไอน้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย
เป็นต้น ในโอสถกิติ ก็ไม่มี ๑ ข้าวสวย ในข้าวสารที่ใส่ไว้ในภาชนะที่หนึ่งแข็งกระด้าง
ส่วนหนึ่ง เหลวเกินไปส่วนหนึ่ง ส่วนหนึ่งสุกพอดี ข้าวสวยนั้น ที่บริโภคแล้ว สุกด้วยอาการ
๓ อย่างแม้ในท้อง ๑ สัตว์ทั้งหลาย บริโภค อาหารไม่มีโษชะย่อมเป็นผู้มีโรครมาก อาหาร
ไม่มีโษชะย่อมไม่สามารถระงับโรคที่ก่อการโอสถ เพราะฉะนั้น สัตว์เหล่านั้นจึง เป็นผู้
มีโรครมากและมีอายุสั้น อายุเสื่อมไปเพราะฤดูกาลและโภชนาอย่างนี้ (๑๖๒)

แต่ในเวลาใด พระราชาทั้งหลาย เป็นผู้ทรงธรรมในเวลา นั้น แม่อุปราชา ก็เป็นผู้ทรงธรรม ก็นั้น แมคนทั้งปวงก็เป็นผู้มีธรรมจนถึงพรหมโลกโดยนัยก่อน เพราะ คนเหล่านั้น เป็นผู้ทรงธรรม ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ก็โคจร สม่่าเสมอ ลมพัดไปตามทาง ลมก็ไม่พัดทำให้วิมานที่ตั้งอยู่ในอากาศสั่นสะเทือน เพราะวิมานเหล่านั้นไม่สั่นสะเทือน จิตของ เทวดายอมน้อมไปเพื่อที่จะเล่น ฤดูสำเริงด้วยกาลอย่างนี้ ฝนตกด้วยดี ทำประโยชน์ แก่ชาวกล้าตั้งต้นแก่กาลหวน ตกลงในเวลาที่ควรจะตก ไม่ตกในเวลาที่ไม่ควรจะตก ด้วยเหตุนี้ แผ่นดินก็เต็มไปด้วยโอชะ โอชะทั้งหลาย ก็มีในอาหารในน้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ในยา ชาวกล้า ทั้งหลายสุกสม่่าเสมอมีกลิ่นหอม สีสวย รสดี มีโอชะ โภชนะที่สมบูรณ์ ด้วยโอชะเหล่านั้น แม่มวิโรคเข้าไปก็ง่ายขึ้น โอสถทั้งหลายที่มีโอชะ สามารถที่จะ ระวังโรคที่เกิดขึ้นได้ เพราะฉะนั้นสัตว์ทั้งหลายจึง ไม่มีโรครีอายุยืน เพราะฤดูกาลและ อาหาร อายุของสัตว์ย่อมเจริญด้วยฤดูกาลและอาหารอย่างนี้

บุคคลทราบความพินาศและการตั้งอยู่ของ โลกอย่างนี้แล้ว พึงทราบเรื่อง แสดงความกว้าง ความยาว ของจักรวาล เป็นคนอีกครั้ง ตามนัยที่กล่าวแล้วในวิสุทธิมรรค เป็นคน เพราะวาทานกล่าวไว้ว่า โดยส่วนกว้างของจักรวาล าลา โลกธาตุที่เราอาศัย อยู่ (๑๒๓) บรรดาภูเขาลาดนั้นชุนภูเขาสีเนรุ เป็นหินที่ล้วนด้วยแก้ว ณ ทามกลาง จักรวาล ตั้งอยู่โดยให้โอกาสเป็นที่อยู่ของภพอสุมิยอก ๓ ยอด เหมือนกับทั้งช่องข้างทอง ที่วางไว้บนแผ่นดิน ภูเขาสีเนรุยังลงในมหาสมุทร ๔๔,๐๐๐ โยชน์ สูงพ้นเหนือมหาสมุทร ๔๔,๐๐๐ โยชน์เท่ากัน โดยส่วนยาวและส่วนกว้างก็มีประมาณเท่ากัน

สมดังพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ชุนเขาสีเนรุ ยาว ๔๔,๐๐๐ โยชน์ กว้าง ๔๔,๐๐๐ โยชน์ หยั่งลงมหาสมุทรได้ ๔๔,๐๐๐ โยชน์ สูงจากมหาสมุทร ๔๔,๐๐๐ โยชน์ วัดโดยรอบได้ ๕,๒๐๐,๐๐๐ โยชน์ ภูเขาสีเนรุนี้ที่ตรงกลางตั้งค้ำยาว ค้ำกว้างวัดได้ ๑๐,๐๐๐ โยชน์ เรียกว่า คาวดึงส์ภพ ค้ำนทิศตะวันออกเป็นเงิน ค้ำน ทิศใต้เป็นแก้วมณี ทิศตะวันตกเป็น แก้วผลึก ทิศเหนือเป็นทอง รัศมีของเงินและแก้วมณี ที่พวยพุ่งออกมาจากข้างทิศตะวันออก และทิศใต้รวมเป็นอันเดียวกัน มากระทบกับผิวน้ำ มหาสมุทรแล้วสะท้อนขึ้นไปจรด ภูเขจักรวาล รัศมีของแก้วมณีและแก้วผลึก ที่พวยพุ่งจาก ทิศใต้และทิศตะวันตกก็เหมือนกัน รัศมีของแก้วผลึกและทองที่พวยพุ่งจากทิศตะวันตก และ ทิศเหนือก็เหมือนกัน รัศมีของทองและเงินที่พวยพุ่งจากทิศเหนือ และทิศตะวันออกก็เหมือน

กัน รัศมีเป็นคู่ ๆ กระทบแผ่นน้ำในมหาสมุทรสะท้อนขึ้นไปจนถึงภูเขาจักรวาลพร้อมกัน
ในระหว่างรัศมีเหล่านั้น มีมหาสมุทรอยู่ ๔ มหาสมุทรโดยกำหนดเอาแนวรัศมีที่ทอดลงไป

ภูเขา ๙ ลูก มีภูเขาโยคนธร เป็นศูนย์กลางรอบภูเขาสิเนรุ (๖๔) ภูเขาทั้ง ๙
ซึ่งมีประมาณกึ่งหนึ่งของภูเขาสิเนรุเป็นต้น ทั้งด้านใต้ ด้านบน ด้านหน้าตามลำดับ
มหาสมุทรลาดเอียงลงมา จากเชิงเขาจักรวาลชั้นใด ภูเขาโยคนธร เป็นต้นลดหลั่นลงมา
จนถึง เชิง ภูเขาสิเนรุชั้นนั้น เพราะฉะนั้น ภูเขาทั้ง ๙ มีประมาณกึ่งหนึ่งของภูเขาสิเนรุ
เป็นต้น ทั้งอยู่บนพื้นเบื้องล่าง สมจริงดังพระผู้มีพระภาคตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย
มหาสมุทรนี้ ลดหลั่นเอียงตกลง " ในระหว่างแห่งภูเขาสิเนรุและโยคนธร เป็นต้นเหล่านั้น
มีมหาสมุทรชื่อสี่ทันดร แม่มหาสมุทรเหล่านั้น โดยส่วนกว้างมีประมาณเท่ากับความสูงของ
ภูเขาสิเนรุ เป็นต้น

เพราะฉะนั้น ภูเขาโยคนธร ทั้งทิศจากภูเขาสิเนรุไป ๔๘,๐๐๐ โยชน์ ภูเขา
โยคนธรนั้น ทั้งด้านลาดด้านบน ด้านหน้าวัดได้ ๔๒,๐๐๐ โยชน์ ภูเขาอิสินธรทั้งทิศจาก
ภูเขาโยคนธรไป ๔๒,๐๐๐ โยชน์ ส่วนลึกส่วนสูงและส่วนหน้าวัดได้ ๒๑,๐๐๐ โยชน์
ภูเขากรวิกทั้งทิศจากภูเขาอิสินธรวัดได้ ๒๑,๐๐๐ โยชน์ โดยส่วนลึกส่วนสูงและหน้า
วัดได้ ๑๐,๕๐๐ โยชน์ ภูเขาสุทัสสน์ทั้งทิศจากภูเขากรวิกไปวัดได้ ๑๐,๕๐๐ โยชน์
โดยส่วนลึกส่วนสูงและส่วนหน้าวัดได้ ๕,๒๕๐ โยชน์ ภูเขาเนมินธร ทั้งทิศจากภูเขา
สุทัสสน์ไปวัดได้ ๕,๒๕๐ โยชน์ โดยส่วนลึกส่วนสูงและหน้าวัดได้ ๒,๖๒๕ โยชน์
(๖๕) ภูเขาวิณฑกทั้ง ทิศจากภูเขาเนมินธรไป เป็นระยะทาง ๒,๖๒๕ โยชน์ โดย
ส่วนลึกส่วนสูงและส่วนหน้าวัดได้ ๑,๓๑๒ โยชน์ ๓ คาวุต ภูเขาอัสดกัณฐ์ทั้งทิศจากภูเขา
วิณฑกไปวัดได้ ๑๓๑๒ โยชน์ ๓ คาวุต โดยส่วนลึกส่วนสูงและส่วนหน้าวัดได้ ๖๕๖ โยชน์
กับ ๓ คาวุต

ท่านกล่าวไว้ว่า จักรวาลหนึ่งโดยส่วนยาวและส่วนกว้างวัดได้ ๑,๒๐๓,๕๕๐
โยชน์ ดังนั้น ทั้งแต่กลางภูเขาสิเนรุ จากผิวน้ำในทิศทั้งปวงโดยรอบ จนถึงด้านนอกของ
ภูเขาอัสดกัณฐ์ระยะทางวัดได้ ๕๕๒,๐๓๑ โยชน์ ๑ คาวุต แต่จากด้านนอกของภูเขา
อัสดกัณฐ์ในทิศทั้งปวงโดยรอบ จนถึงภูเขาจักรวาลมีอยู่ ๓๐๘,๕๕๓ โยชน์ ๓ คาวุต
ที่นี่ไม่มีการพูดถึง ประมาณของความหนาแห่งภูเขาสี่คัมภีร์ และภูเขาจักรวาล เพราะ

ฉะนั้นพึงทราบว่า ในอรรถกถาทั้งหลาย ท่านไม่ได้กล่าวไว้ (๒๖๖) คำว่าสิเนรุโศ
 ความว่า ความหนาของภูเขาขุคนธรเป็นต้น และภูเขาจักรวาลและปริมาณความเสมอ
 กันของความสูง ของภูเขาเหล่านั้นสำเร็จลงด้วยคำว่า ความยาวและความกว้างนั้นเอง
 แม้ประมาณวัดโดยรอบจากด้านข้างของภูเขาจักรวาล ท่านก็ได้กล่าวไว้เหมือนกัน
 เพราะทราบได้โดยง่าย โดยนัยเดียวกัน โดยเส้นผ่าศูนย์กลางจากภูเขาอัสสัถ์เป็นระยะ
 ทางนับวัดได้ ๕๔๔,๐๖๒ โยชน์ ๒ คาวุต

ภายนอกจากภูเขาอัสสัถ์ บรรดาภูเขาสมุทรทั้ง ๔ ชมพูทวีปอยู่ที่มหาสมุทร
 ค้านทิศใต้ มหาสมุทรค้านทิศตะวันตกมือปร โดยานทวีปตั้งอยู่ มหาสมุทรค้านทิศเหนือ
 มีอุทรกภูทวีปตั้งอยู่ มหาสมุทรค้านทิศตะวันออกมีปุพพิเทททวีปตั้งอยู่ ชมพูทวีปมีอาณาเขต
 ๑๐,๐๐๐ โยชน์มือปร โดยานทวีปมีอาณาเขต ๗๐๐๐ โยชน์ ปุพพิเทททวีปก็เช่นกัน อุทรกภูทวีป
 มีอาณาเขต ๔,๐๐๐ โยชน์ และบรรดาทวีปนั้น ทวีปใหญ่ แต่ละทวีปมีทวีปเล็ก ๆ เป็นบริวาร
 ทวีปละ ๕๐๐ ทวีป ชมพูทวีปมีสี่ฐานเหมือนเกวียน มือปร โดยานทวีปมีสี่ฐานเหมือนกระจก
 ปุพพิเทททวีปมีสี่ฐานเหมือนพระจันทร์ครึ่งซีก อุทรกภูทวีปมีสี่ฐานเหมือนตั้ง

พวกนักปราชญ์ กล่าวไว้ว่า ใบหน้าของมนุษย์อยู่อาศัยอยู่ทวีปใหญ่เหล่านี้และผู้ที่
 อาศัยอยู่ในทวีปที่เป็นบริวารนั้น ๆ มีสี่ฐานเหมือนกับทวีปนั้น ๆ ภูเขาคังส์ ภูเขาสูร
 ชมพูทวีป และอวิจิมหานรก มีส่วนยาวและส่วนกว้าง เท่ากัน เล่ากันว่า ในชมพูทวีปถึงมี
 ปริมาณ ๑๐,๐๐๐ โยชน์ ทั้งด้านยาวและกว้าง มีเนื้อที่ประมาณ ๔,๐๐๐ โยชน์ เพราะ
 สัตว์ที่รา เริงในสถานที่นั้นสิ้นบุญ สถานที่นั้นที่ถูกน้ำท่วมเรียกว่ามหาสมุทร พวกมนุษย์อาศัย
 อยู่ในเนื้อที่ประมาณ ๓,๐๐๐ โยชน์ ในที่นั้น มีขนิมประเทศเป็นใจกลางของชมพูทวีป
 ยาวได้ ๓๐๐ โยชน์ กว้างได้ ๑๕๐ โยชน์ วัดโดยรอบได้ ๕๐๐ โยชน์ ซึ่งเป็นที่เกิด
 ขึ้นของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอัครสาวก พระอสีติมหาสาวก พระเจ้า
 จักรพรรดิ กษัตริย์มหาศาล พราหมณ์มหาศาลและคหบดีมหาศาล ผู้มีอำนาจมากอื่น ๆ
 ภูเขาหิมพานต์ตั้งอยู่สูง ๕๐๐ โยชน์ อยู่ในเนื้อที่ประมาณ ๓,๐๐๐ โยชน์ ประดับด้วยยอด
 ๔๔,๐๐๐ ยอด (๒๖๗) วิจิตรด้วยแม่น้ำใหญ่ ๕ สาย ไหลมาโดยรอบ เป็นที่สระใหญ่
 ๗ สระตั้งอยู่ คือ สระอินคาค สระกันณณะ สระรณการะ สระจันตันท สระกุนาละ
 สระมันเตาภิน สีหนปภาตะ ซึ่งยาว กว้างและลึกอย่างละ ๕๐ โยชน์ มีปริมาตร ๑๕๐ โยชน์

บรรดาสระเหล่านั้น สระโนจาค แวกล้อมควยยอกเขา ๕ ยอกคือ ยอกเขาสุทัสสนะ
 ยอกเขาจิตตะ ยอกเขาคันธมาทน์ ยอกเขาไกรลาส และยอกเขาภาวะ ในภูเขาทั้ง ๕
 ลุคนั้น ภูเขาสุทัสสนะเป็นทองสูง ๒๐๐ โยชน์ ภายในคคเคียววิสัยฐานจ้งปากของกา
 ทั้งปีคสระโนจาคนั้นเอง ภูเขาจิตตะเป็นแก้วทั้งปวง ภูเขาภาวะเป็นแรพลวง ภูเขา
 คันธมาทน์เป็น เนินเขา ภายในมีสีเหมือน เมล็ดถั่วเขียว คากายไปด้วยคันธชาติ ๑๐
 ชนิดเหล่านี้คือ ไม่มีกลิ่นที่ราก ไม่มีกลิ่นที่แกน ไม่มีกลิ่นที่เปลือก ไม่มีกลิ่นที่สะเก็ด ไม่มี
 กลิ่นที่รส ไม่มีกลิ่นที่ใบ ไม่มีกลิ่นที่ดอก ไม่มีกลิ่นที่ผล ไม่มีกลิ่นจากปทุมไม้ ปกคลุมไปด้วย
 เครื่องสมุนไพรมีประการต่าง ๆ มีแสงเรือง ๆ ตั้งอยู่ประหนึ่งถ่านคุไฟ ในวันอุโบสถข้าง
 แรม

ภูเขาไกรลาสเป็นเงิน ภูเขาทั้งหมดมีวิสัยฐานสูง เท่ากับภูเขาสุทัสสนะ
 โดยส่วนหน้าวัดได้ ๕๐ โยชน์ ตั้งปีคสระโนจาคนั้นไว้ (๑๒๕) ภูเขาทั้งหมดนั้นฝนตก
 ราดด้วยอานุภาพของ เทวดาและของนาค และแม่น้ำทั้งหลายยอมไหลไปที่ภูเขาเหล่านั้น
 น้ำทั้งหมดก็ไหล ไปยังสระโนจาคแห่งเดียว จวงจันทร์และจวงอาทิตย์เมื่อโคจรผ่าน
 ทางทิศตะวันออกหรือทิศเหนือ ก็โคจรผ่านไปคามระหว่างภูเขา สองแสงไปในที่นั้น
 แต่เมื่อโคจรไปตรง ๆ ก็ไม่ส่องแสง เพราะเหตุที่นั่นนั้นแหละสระนั้นจึง เกิดมีฤทธิชื่อว่า
 สระโนจาค แปลว่าพระอาทิตย์ส่องไปไม่ถึง ที่สระโนจาคนั้นมีท่าสำหรับอาบน้ำมีแผน
 ศิลารียบนารื่นรมย์ใจ ไม่มีปลาหรือเต่า มีน้ำใสดังแก้วผลึก อันขรรษาศึกคองไว้ดี
 แล้ว เบื้อง ๆ พระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระชินาสพ พระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้มีฤทธิ์ทั้งหลาย
 และฤทธิทั้งหลายสรรพสถาน เทวดาและยักษ์ เป็นอันถ้ำกัณเลนน้ำ

ที่คานทั้ง ๔ คานของสระนั้น วิมุขอยู่ ๔ มุขคือ สิมมุข ทิศตีมุข อัสสมุขและ
 อุตมมุข อันเป็นทางที่แม่น้ำทั้ง ๔ สายไหลไป ที่ฝั่งแม่น้ำคานที่ไหลออกทางสิมมุข มี
 ราชสีห์อยู่มาก ที่ฝั่งแห่งแม่น้ำคานที่ไหลออกจากทิศตีมุข เป็นคณ มีช้าง เป็นคณอยู่ แม่น้ำ
 ที่ไหลออกจากทิศตะวันออก ไหลเวียนขวาสระโนจาค ๓ รอบ แล้วเลี้ยวแม่น้ำอีก ๓
 สาย ไหลไปยังถิ่นที่ไม่มีมนุษย์ ทางป่าหิมพานต์คานตะวันออก แล้วไหลลงสูมหาสมุทร
 (๑๒๕) แต่แม่น้ำที่ไหลจากทิศตะวันตกและทิศเหนือก็เวียนขวาเจอนั้นเหมือนกัน ไหล
 ไปยังถิ่นที่ไม่มีมนุษย์ ทางป่าหิมพานต์คานทิศเหนือ แล้วไหลลงสูมหาสมุทร แต่แม่น้ำที่

ไหลลงจากมุขคานาศิโค เวียนขวาสระอินคาตนั้น ๓ รอบ แล้วไหลตรงไปทางทิศเหนือ เป็นระยะทาง ๒๐ โยชน์ ไปตามหลังแผ่นดินนั้น ปะทะภูเขาดงขึ้นเป็นสายน้ำ โดยรอบ ประมาณ ๓ คาวุต ไหลไปทางอากาศเป็นระยะทาง ๒๐ โยชน์ แล้วตกลงที่แผ่นดินชื่อว่า ศิยัคคทะ ขนาด ๕๐ โยชน์ แผ่นดิน แยกไปเพราะแรงแห่งสายน้ำ ในที่นั้นเกิดสระโปกขรณี ชื่อว่าศิยัคคทะขนาด ๕๐ โยชน์ กระแสน้ำตั้งทำลายฝั่งสระ แล้วไหลเข้าไปในแผ่นดิน ได้ระยะทาง ๒๐ โยชน์ แล้วปะทะศิริจาดานบรรพตชื่อว่า วิชณะ แล้วกลายเป็นแม่น้ำ ๕ สาย ประจุนี้มีมือที่ฝ่ามือจะนั้น ในที่ ๆ สายน้ำนั้นเลี้ยวขวาสระอินคาต ๓ เลี้ยว แล้วไหลไปเรียกว่า อวักคองคา ในที่ ๆ ไหลตรงไป ๒๐ โยชน์ ทางหลังแผ่นดิน เรียกว่า กัณคองคา ในที่ไหลไปทางอากาศ ๒๐ โยชน์ เรียกว่า อากาศองคา ในที่ ๆ หยุดอยู่ใน โอกาส ๒๐ โยชน์บนแผ่นดินชื่อว่า ศิยัคคทะ เรียกว่า ศิยัคคทะโปกขรณี ในที่ ๆ เขาดง ฝั่งเข้าสู่แผ่นดิน ๒๐ โยชน์ เรียกว่าพหลองคา ในที่ ๆ ไหลไป ๒๐ โยชน์ ทางอุโมงค์ เรียกว่า อุมังคองคา ก็ในที่ ๆ สายน้ำกระทบศิริจาดานบรรพตชื่อว่า วิชณะ แล้วไหลลง ไปเป็นสายน้ำ ๕ สาย ก็ชื่อว่าแม่น้ำทั้ง ๕ สาย คือ คองคา ยมนา อจิรวดี มหิ และ สรภู (๗๐) แม่น้ำใหญ่ ๕ สาย เหล่านี้ ไหลมาแต่ป่าหิมพานต์ด้วยประการดังนี้

ทวีปนี้ เป็นที่อาศัยของคนห้าจึง เรียกว่า ชมพูทวีป คนห้าอาศัยป่าหิมพานต์ ในทางทิศเหนือของทวีป ตั้งอยู่ที่ใกล้มหาสมุทร ภูเขาจักรวาลแวดล้อมโลกชาติ มี ประการทั้งกล่าวแล้ว ตั้งอยู่โดยรอบเหมือนสังฆานวงล้อม ภายในภูเขาจักรวาลนั้น ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์โคจรรอบภูเขาสิเนรุ หมุนไปตลอดเวลาในอากาศ มีประมาณ เท่ากับยอดเขาขุคนธร ๆ บรรดาดวงจันทร์ และดวงอาทิตย์นั้น ดวงจันทร์อยู่ใน วิมานแก้วมณี วิมานนั้นค่านอกหุ้มด้วยเงิน เพราะฉะนั้นทั้งภายในและภายนอกจึง เป็น สบายทั้ง ๒ ด้าน ดวงอาทิตย์อยู่ในวิมานทองข้างนอกหุ้มด้วยแก้วผลึก เพราะฉะนั้น ทั้งข้างในและข้างนอกจึงร้อน ทั้ง ๒ ด้าน โดยประมาณดวงจันทร์ยาว กว้างและสูงได้ ๔๕ โยชน์ ดวงจันทร์วัดโดยรอบได้ ๔๗ โยชน์ ดวงอาทิตย์โดยส่วนยาว กว้างและสูง วัดได้ ๕๐ โยชน์ วัดโดยรอบได้ ๕๐ โยชน์

ดวงจันทร์อยู่ข้างกลางดวงอาทิตย์อยู่ข้างบน ช่องว่างระหว่างดวงจันทร์และ ดวงอาทิตย์วัดได้ ๑ โยชน์ จากข้างกลางของดวงจันทร์ ไปจนถึง เบื้องบนของดวงอาทิตย์

วัดโค ๑๐ โยชน์ ดวงจันทร์คอย ๆ หมุนไปตรงดวงอาทิตย์หมุนขวางไปช้า ๆ

ถามว่า หมุนอย่างไร

ตอบว่า ดวงจันทร์ในวันข้างแรมหมุนไปพร้อมกับดวงอาทิตย์ช้าลง วันละ เล็ก
วันละน้อย ในวันเพ็ญเต็มดวงช้าลงครึ่งหนึ่ง นี่เป็นการหมุนช้า ๆ ทางตรงของดวงจันทร์
ส่วนดวงอาทิตย์ใน ๒ เดือนแรกบ้างครั้งปรากฏในทิศใต้ บ้างครั้งปรากฏในด้านทิศเหนือ
นี่เป็นการหมุนไปอย่างรวดเร็วทางขวางของดวงอาทิตย์ โดยมากที่ด้านทั้ง ๒ ของ
ดวงจันทร์นั้น (๓๓๐) คาวนักษัตร บ้างครั้งก็โคจรไปข้างหน้า บ้างครั้งก็โคจรไปด้านหลัง
บ้างครั้งก็โคจรไปเคียงกัน ดวงจันทร์โคจรเข้าไปหาคาวนักษัตรที่กำลังโคจรไปอยู่
เหมือนแม่โคเข้าไปหาลูกโค

ขึ้นชื่อว่าคาวนักษัตรนั้น ได้แก่คาวนักษัตร ๒๗ ดวง โดยเรียงตามลำดับมา
ก่อนหลังดังนี้ อัสสยุชะ ภรณี กัตติกา โรหิณี มิศริระ อัททา ปุณัพสุ ปุสโส อสิเลสา
มฆา ปุพพิคคุณี อูครนคคุณี หัตถา จิตกา สาสี วิสาขา อุนราธา เชฐา มุลา ปุพพาสาทนะ
อูคราสาทนะ สวณะ ชนิฏฐา สตภิสชะ ปุพพภัททปะทา อูครภัททปะทา เววตี นักษัตรไมละ
ทางเดินของคนแม่แทนนอยหนึ่ง บางดวงก็โคจรไปเร็ว บางดวงก็โคจรไปช้า บ้างครั้ง
ก็โคจรไปเร็ว บ้างครั้งก็โคจรไปช้า ดวงดาวเหล่านี้มิได้โคจรไปในที่หนึ่งปวงอย่างนี้คือ
ไปทางโน้นบ้าง ทางนี้บ้าง แต่โคจรไปตามวิธีทางของตนซึ่ง เป็นทางที่พร้อมเพรียง
สม่ำเสมอเหมือนถูกจัดลำดับไว้ในเครื่องจักรกล หมุนรอบภูเขาสิเนรุในลักษณะเป็น
วงกลม เพราะฉะนั้นจึงมีการ กำหนดเดือน ฤดู ปี เพราะการกำหนดนักษัตรนั้นและสีมา
ทั้ง ๑๒ อย่างจึงถูกกำหนดขึ้น โคจรรอบภูเขาสิเนรุ โดยอาการวนรอบดั่งกงจักร

สีมาทั้ง ๑๒ อย่าง มีจักรสีสมาเป็นต้น เรียงลำดับดังนี้คือ จิตรสีมา วิสาขาสีมา
เชฐสีมา อาสาทสีมา สวณะสีมา ไปฏฐาสีมา อัสสยุทสีมา กัตติกสีมา มิศริสีมา
ปุสสีมา มฆาสีมา เพราะว่าคาวนักษัตรทั้งหลายโคจรไปเร็ว ดวงอาทิตย์โคจรไปแต่ละ
วันจึงช้าลงผ่านไป • สีมา ใ้เวลา • เดือนผ่านไปอีก • สีมาใ้เวลาอีก • เดือน
(๓๓๒) การโคจรของดวงอาทิตย์ที่โคจรไปข้างหลังทำให้ผ่านสีมา • ด้วยเวลาอันช้า
เพราะฉะนั้นในเวลา • เดือนสีมา จึงโคจรล่วงหน้าดวงอาทิตย์ไป สีมาอีก • ดวง เมื่อ
โคจรมา ก็โคจรติดตามกันมา ดวงอาทิตย์จึงโคจรติดตามสีมานั้นโดยปฏิโลมจนกระทั่งถึง

ณคฤหัสถ์มา พึงทราบว่าดวงอาทิตย์ผ่านสิมา ๑ ไปสู่สิมา ๑ อย่างนี้ ในเวลาโคจรดวงอาทิตย์
โคจรในจักรสิมา เดือนนั้นก็เรียกว่า เดือนจัตมาส ในเวลาโคจรดวงอาทิตย์โคจรใน
วิสาขสิมา เดือนนั้นชื่อว่าเดือนวิสาขะพึงทราบการกำหนดเดือนโดยนัยนี้

อนึ่ง ณ ที่นี้ดวงอาทิตย์โคจรผ่านแต่ละสิมาในเวลา ๑ เดือน ได้ระยะทาง
๒๕๕,๐๐๐ โยชน์ วัดโดยรอบจากกลุ่มสิมาวัดได้ ๒,๗๐๐,๐๐๐ โยชน์ อนึ่ง ในมณฑล
แห่ง เดือนสิมาซึ่งมีกำหนดได้ ๑๒ สิมา โดยการกำหนดทางเดินของนักษัตร จึงมีการ
กำหนดดวง ๒๗ ดวง ของนักษัตรทั้ง ๒๗ ดวง แต่ละนักษัตรวัดได้ ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์
เบื้องต้นของจักรสิมาวัดได้ ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์ เป็นที่ตั้งของอัสสยุทธะนักษัตร ต่อจากนั้นไป
เป็นที่ตั้งของภรณีนักษัตรวัดได้ ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์ ในที่สุดของจักรสิมาวัดได้ ๒,๕๐๐ โยชน์
เป็นเบื้องต้นของวิสาขสิมาวัดได้ ๓๕,๐๐๐ โยชน์ เป็นที่ตั้งของกลุ่มดาวชื่อว่าภคตिका
ต่อจากนั้นไปวัดได้ ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์ เป็นที่ตั้งของกลุ่มดาวชื่อว่า โรหิณี ในที่สุดของ
วิสาขสิมาวัดได้ ๕๐,๐๐๐ โยชน์ เป็นเบื้องต้นของเขมรสิมาวัดได้ ๕๐,๐๐๐ โยชน์
เป็นที่ตั้งของกลุ่มดาวชื่อว่ามิกสิระวัดได้ ๓๐๐,๐๐๐ โยชน์ ต่อจากนั้น ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์
เป็นที่ตั้งของกลุ่มดาวอัทธา ในที่สุดของเขมรสิมาวัดได้ ๓๕,๐๐๐ โยชน์ (๓๓) เป็น
เบื้องต้นของอาสาฬหสิมาวัดได้ ๒๕,๐๐๐ โยชน์ เป็นที่ตั้งของกลุ่มดาวชื่อว่าบุณฑสุ
วัดได้ ๓๐๐,๐๐๐ โยชน์

ต่อจากนั้นไป ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์ เป็นที่ตั้งของกลุ่มดาวชื่อว่าปุสสะ จากนั้นไป
อีก ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์เป็นที่ตั้งของกลุ่มดาวชื่อว่าอสิเลสะ เบื้องต้นของสวนสิมาเป็นที่ตั้งของ
กลุ่มดาวชื่อว่ามฆะวัดได้ ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์ ต่อจากนั้นอีก ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์ เป็นที่ตั้งของ
กลุ่มดาวชื่อว่าณคฤหัสถ์ ในที่สุดของสวนสิมาวัดได้ ๒๕,๐๐๐ โยชน์ เป็นเบื้องต้นของ
โปฏฐปาฬสิมาวัดได้ ๓๕,๐๐๐ โยชน์ เป็นที่ตั้งของกลุ่มดาวชื่อว่า อุตระณคฤหัสถ์ วัดได้
๓๐๐,๐๐๐ โยชน์ ต่อจากนั้นวัดได้ ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์เป็นที่ตั้งของกลุ่มดาวชื่อว่าหัตถะ
ในที่สุดของ โปฏฐปาฬสิมาวัดได้ ๕๐,๐๐๐ โยชน์ เป็นเบื้องต้นของอัสสยุทธสิมาวัดได้
๕,๐๐๐,๐๐๐ โยชน์เป็นที่ตั้งของกลุ่มดาวชื่อว่าจิวะวัดได้ ๓๐๐,๐๐๐ โยชน์ ต่อจากนั้น
ไปเป็นที่ตั้งของกลุ่มดาวชื่อว่าสาตีวัดได้ ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์ ที่สุดของอัสสยุทธสิมา วัดได้
๓๕,๐๐๐ โยชน์เป็นเบื้องต้นของภคติกสิมา วัดได้ ๒๕,๐๐๐ โยชน์ เป็นที่ตั้งของกลุ่มดาว
ชื่อว่าวิสาขะวัดได้ ๓๐๐,๐๐๐ โยชน์ ต่อจากนั้นเป็นที่ตั้งของกลุ่มดาวชื่อว่าอนุราจะวัดได้

๑๐๐,๐๐๐ โยชน์

ต่อจากนั้นไปอีกเป็นที่ตั้งของกลุ่มดาวชื่อว่า เขมฐะวัดไค้ ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์
 เบื้องต้นของมิลลิริสมา เป็นที่ตั้งของกลุ่มดาวชื่อว่ามูละวัดไค้ ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์ ต่อจาก
 นั้นเป็นที่ตั้งของกลุ่มดาวชื่อว่าบุพผาสาทนะวัดไค้ ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์ ในที่สุดของมิลลิริสมา
 วัดไค้ ๒๕,๐๐๐ โยชน์ เป็นเบื้องต้นของปุลสสิมาวัดไค้ ๓๕,๐๐๐ โยชน์ เป็นที่ตั้งของ
 กลุ่มดาวชื่อว่า อุตราสาทนะวัดไค้ ๓๐๐,๐๐๐ โยชน์ ต่อจากนั้นเป็นที่ตั้งของกลุ่มดาว
 ชื่อว่าสวนวัดไค้ ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์ ในที่สุดของปุลสสิมาวัดไค้ ๕๐,๐๐๐ โยชน์ เป็น
 เบื้องต้นของมฆสิมา วัดไค้ ๕๐,๐๐๐ โยชน์ เป็นที่ตั้งของกลุ่มดาวชื่อว่าชนสิญฐะวัดไค้
 ๓๐๐,๐๐๐ โยชน์ ต่อจากนั้นเป็นที่ตั้งของกลุ่มดาวชื่อว่าสทริสชะวัดไค้ ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์
 ในที่สุดของมฆสิมา วัดไค้ ๓๕,๐๐๐ โยชน์ เป็นเบื้องต้นของนัคคณีสสิมาวัดไค้ ๒,๕๐๐
 โยชน์ (๓๓) เป็นที่ตั้งของกลุ่มดาวชื่อว่า อุตรภัททปะตา ต่อจากนั้นวัดไค้ ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์
 เป็นที่ตั้งของกลุ่มดาวชื่อว่าบุพพภัททปะตา วัดไค้ ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์ ต่อจากนั้น ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์
 เป็นที่ตั้งของกลุ่มดาวชื่อว่าเรวตีวัดไค้ ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์ ฟังทราบว่าจาวนักษัตร ๒๗ ดวง
 เป็นตัวกำหนดเดือนที่แน่นอนโดยโคจรรอบเขาสิเนรุ

ในบรรจาวนักษัตรเหล่านั้น ดวงจันทร์โคจรไปพร้อมกับกลุ่มดาวจักระโดยมาก
 ในวันเพ็ญเดือนจิตรมาส เพราะฉะนั้นเดือนนี้จึงเรียกว่าเดือนจิตรมาส ในวันเพ็ญ
 เดือนวิสาขะก็เหมือนกัน ดวงจันทร์โคจรไปพร้อมกับกลุ่มดาวชื่อว่า วิสาขะ ในวันเพ็ญ
 เดือนเชษฐะ ดวงจันทร์โคจรไปพร้อมกับกลุ่มดาวชื่อว่าเขมฐะ ในวันเพ็ญเดือนอาสาทนะ
 ดวงจันทร์โคจรไปพร้อมกับกลุ่มดาวชื่อว่าบุพผาสาทนะหรืออุตราสาทนะ ในวันเพ็ญเดือน
 สวนะดวงจันทร์โคจรไปพร้อมกับกลุ่มดาวชื่อว่าสวนะ ในวันเพ็ญเดือนโปฏฐปะทาะ ดวงจันทร์
 โคจรไปพร้อมกับกลุ่มดาวที่ชื่อโปฏฐปะทาะหรือกลุ่มดาวชื่อว่าอุตรภัททปะตา ในวันเพ็ญเดือน
 อัสสยุชะดวงจันทร์โคจรไปพร้อมกับกลุ่มดาวชื่อว่าอัสสยุชะ ในวันเพ็ญเดือนกัคคิกะ
 ดวงจันทร์โคจรไปพร้อมกับกลุ่มดาวชื่อว่ากัคคิกะ ในวันเพ็ญเดือนมิลลิริสะ ดวงจันทร์โคจร
 ไปพร้อมกับกลุ่มดาวชื่อว่ามิลลิริสะ ในวันเพ็ญเดือนปุลสสะ ดวงจันทร์โคจรไปพร้อมกับกลุ่มดาว
 ชื่อว่าปุลสสะ ในวันเพ็ญเดือนมฆะ ดวงจันทร์โคจรไปพร้อมกับกลุ่มดาวชื่อว่า มฆะ ในวันเพ็ญ
 เดือนนัคคณีสสิมา ดวงจันทร์โคจรไปพร้อมกับกลุ่มดาวชื่อว่าบุพพนัคคณีสสิมาหรืออัครนัคคณีสสิมา โดยมาก
 ในวันเพ็ญ หน้ทั้งหลายตั้งชื่อเดือนมี เดือนจิตระ เป็นต้นในโลก ตามจาวนักษัตรที่มาประจวบ

กันนั่นเอง เมื่อเปรียบเทียบการโคจรของดวงจันทร์ การโคจรไปทางตรงของดวงอาทิตย์
เร็ว การโคจรไปทางขวางช้า

ถามว่า ดวงอาทิตย์โคจรไปได้อย่างไร

ตอบว่า ดวงอาทิตย์โคจรร่วมกับดวงจันทร์ ในวันอุโบสถข้างแรม ต่อจากนั้น
ในวันขึ้น ๑ ค่ำ จะโคจรหึ่งดวงจันทร์ไป ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์ เพราะความที่ตนมีปกติโคจร
เร็ว ต่อจากนั้นดวงจันทร์จะปรากฏเหมือนรอยเส้น ในทิศตะวันตก ดวงอาทิตย์โคจร
หึ่งดวงจันทร์ ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์ ในวันที่ ๒ ของปักษ์ ดวงอาทิตย์โคจรหึ่งดวงจันทร์ไปวันละ
๑๐๐,๐๐๐ โยชน์ จนถึงวันอุโบสถข้างขึ้นอย่างนี้ด้วยประการดังนี้

ลำดับนั้นดวงจันทร์เพิ่มรัศมีโดยลำดับ เป็นดวงจันทร์เต็มดวงบริบูรณ์ในวันเพ็ญ
อุโบสถ เพราะแสงของดวงอาทิตย์หึ่งส่องแสงจากข้างบน เพราะเหมือนกับรัศมีดวงจันทร์
ปรากฏจุกกำลังเพิ่มรัศมี ด้วยอำนาจของเงาของคนที่กำลังเสื่อมลงโดยลำดับทุกวัน เพราะ
ห่างไกลดวงอาทิตย์ ในวันแรม ๑ ค่ำ (๑๗) ดวงอาทิตย์โคจรห่างออกไป ๑๐๐,๐๐๐
โยชน์ เพราะดวงจันทร์โคจรช้า และเพราะตัวเองโคจรเร็ว ในวันแรม ๒ ค่ำ โคจร
ไปอีก ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์ จนถึงวันอุโบสถข้างแรม ดวงอาทิตย์โคจรห่างออกไปวันละ
๑๐๐,๐๐๐ โยชน์ อย่างนี้

ต่อมาดวงจันทร์ ไปปรากฏในวันอุโบสถข้างแรม เพราะแสงสว่างของดวง
อาทิตย์สองมาจากข้างบน เพราะตนเองโคจรอยู่ข้างล่าง และเพราะเหมือนกับรัศมี
ดวงจันทร์ ปรากฏประจุกกำลังเสื่อมลงด้วยอำนาจเงาของคนที่กำลังเพิ่มมากขึ้นโดยลำดับ
ทุกวันเพราะอยู่ใกล้ดวงอาทิตย์ และเหมือนหายไปโดยลำดับ ดวงอาทิตย์อยู่ด้านบนของ
ดวงจันทร์ มณฑลของดวงจันทร์ถูกบดบัง เหมือนกับภาชนะเล็กที่ถูกภาชนะใหญ่ปิด เงาของ
ดวงจันทร์ไม่ปรากฏเหมือนเงาเรือนในเวลาเที่ยงวัน เมื่อเงาของดวงอาทิตย์ไม่ปรากฏ
ก็ไม่ปรากฏเหมือนดวงประทีปในเวลากลางวัน ไม่ปรากฏสำหรับสิ่งที่ตั้งอยู่ที่ไกล

ดวงอาทิตย์โคจรตรงไปไ้เร็ว แต่เมื่อดวงอาทิตย์โคจรไปทิศเหนือจากทิศใต้
และไปทิศใต้จากทิศเหนือไปไ้ช้า ในเวลา ๒ เดือน ดวงอาทิตย์โคจรไปทางขวางไปช้า
อย่างนี้ วิธีโคจรของดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ ๓ ทางคือ ทางแพะ ทางช้าง และทางโค

เมื่อดวงอาทิตย์โคจรไปในทางโคใน ๓ ทาง วัสส เทวบุตรและวลาหกเทวบุตร ไม่ออก
จากวิมานของตน ไม่ยินดีในการเล่นสนุกสนาน เพราะถูกดวงอาทิตย์แผดเผา (๓๒๖)
ได้เห็นว่า ในเวลานั้น สุริยวิมานโคจรไปข้างล่าง จากทางโคจรปกติ แม้จันทวิมานก็
โคจรไปข้างล่าง เพราะการโคจรไปข้างล่างของดวงอาทิตย์นั้น ฝนไม่ตกสักหยก เพราะ
การโคจรของดวงจันทร์และดวงอาทิตย์นั้น เพราะฉะนั้นวิถีโคจรนั้น จึงเรียกว่าอชวิถี
เพราะเหมาะแก่เพาะโดยภาวะที่ไม่มีน้ำ เพราะน้ำเป็นของสกปรกสำหรับพวกเพาะ อนึ่ง
เมื่อดวงอาทิตย์โคจรไปในวิถีโค วัสส เทวบุตรและวลาหกเทวบุตรออกไปภายนอกวิมาน
ของตนเอง เนื่อง ๆ เพราะไม่ถูกดวงอาทิตย์แผดเผา ยินดีในการเล่นเที่ยวไปทางโน้น
บ้างทางนี้บ้าง นัยว่าเวลานั้น สุริยวิมานโคจรไปสูงจากทางโคจรปกติ ได้เห็นว่าแม้
จันทวิมานก็โคจรขึ้นสูง เพราะสุริยวิมานโคจรไปสูง ในเวลานั้นฝนตกมากเหลือเกิน เพราะ
การโคจรของดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ตามปกติและเพราะวิมานถูกกระแสลมซึ่งพัดไป
อย่างสม่ำเสมอตามธรรมดา ตามกำหนดพักให้ลอยขึ้น ท้องฟ้าร่ำรด ประหนึ่งว่าแตกออก
เพราะฉะนั้นทางนั้นจึง เรียกว่านาควิถี เพราะเหมาะแก่ช่าง เพราะมากไปด้วยน้ำ เพราะ
น้ำเป็นที่รักที่พอใจของช่างทั้งหลาย เมื่อโคจรดวงอาทิตย์ไม่โคจร เบื้องบน ไม่โคจรลง
เบื้องล่าง โคจรไปตามทางปกติ ในเวลานั้นวัสสวลาหกเทวบุตร ออกจากวิมานไปตาม
กาลเวลาตามความพอใจของ เที่ยวไปตามสบายความสม่ำเสมอของฤๅ ในเวลาที่มี
เพราะฝนตกต้องตามกาลเวลา เพราะความสม่ำเสมอของฤๅ และเพราะมีเหตุอันสมควร
ทางโคจรของดวงจันทร์และดวงอาทิตย์นี้ จึง เรียกว่าโควิถี (๓๒๗) เพราะสมควร
แก่โคเพราะว่าโคจะมีความสบายเพราะมีความเสมอกันของความร้อนและความหนาว

อนึ่ง มณฑลวิถี ของดวงจันทร์และดวงอาทิตย์มี ๓ คือ อัปกันตรมณฑล มีชนิมณฑล
และพาหิรมณฑล และมณฑลทั้ง ๓ นั้นพึงกำหนดทั้งแก่ภูเขาสีเสกข์โดยอากาศที่กำหนดไว้
ภายในภูเขจักรวาลทั้งแก่ภูเขาสีเนรุไปไม่ได้กำหนดไว้ ซึ่งท่านกล่าวไว้ในอรรถถา
อัครคณฺธุสุตฺต ว่าดวงจันทร์และดวงอาทิตย์โคจรออกไปนอกภูเขาสีเนรุ ๒ เดือน และโคจร
ในภายในอีก ๒ เดือน ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ทั้งหลายเสด็จจะโคจรตามลำดับวิถีมณฑล
จึงโคจรใกล้ภูเขาสีเนรุในเดือนอาสาฬหะ แลดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ โคจรออกนอก
เป็นเวลา ๒ เดือน ในเดือนกัศคิณะ โคจรมาตรงกลาง ต่อจากนั้นก็โคจรมุ่งหน้า
สู่จักรวาลและโคจรไปใกล้จักรวาล เป็นเวลา ๓ เดือน โคจรมาอีกในเดือนจิตรระโดย

โคจรมาตรงกลาง ต่อจากนั้นก็โคจรมุ่งหน้าสู่ภูเขาสีเนรุเป็นเวลา ๒ เดือน ท่านกล่าวไว้
 ว่าในเดือนอาสาฬหะก็โคจรมาถึงภูเขาสีเนรุอีก ท่านกล่าวไว้ในฎีกาว่า ฐานใจเป็นตรงกลาง
 ของภูเขาสีเนรุ และจักรวาลและฐานใจเป็นตรงกลางของภูเขาสีเนรุ นั้น เพราะฉะนั้น
 ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์จึงโคจรไป กลัภูเขาสีเนรุ ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์โคจร
 ไปตรงกลางของภูเขาสีเนรุและจักรวาลอีก คำทั้งหมดนี้จึง เห็นว่า ท่านกล่าวแล้ว
 หมายถึงภูเขาสีเนรุพร้อมทั้งภูเขาวริกัเทโดยกระทำภูเขาสัตตบวริกัเท (๑๗๕) ให้เป็น
 ส่วนของภูเขาสีเนรุ ไม่ควร เห็นว่าท่านพูดถึงภูเขาสีเนรุอย่าง เดียว พึงถือเอาข้อความ
 นั้นเพียงอย่าง เดียว ด้วยอาการอย่างนี้การกำหนดปริมาตรตั้ง ๓ จึงสำเร็จลงได้
 สถานที่ท่านกล่าววว่า ภูเขาสีเนรุ นั้นหมายถึงภูเขาวริกัเทด้วยก็มีอยู่บ้างในที่อื่น หนึ่ง
 ในอรรถกถาปาทสสูตร ในสพายนวรรค ท่านกล่าววว่าน้ำของมหาสมุทรไหลไปด้วย
 ความเร็ว พุ่งขึ้นจรดภูเขจักรวาลหรือภูเขาสีเนรุสูง ประมาณ ๒ โยชน์ และ ๑๐ โยชน์
 แล้วตกลงมาในมหาสมุทรอีก

๒ ที่แม่น้ำนั้นตกลงไปเหมือนขุมนรกใหญ่ นักปราชญ์ กล่าววว่า ๒ ที่นั้นเป็น
 ปากน้ำที่มีพลังในโลก คนทั้งหลายทราວว่าท่านเรียกว่า ภูเขาสีเนรุพร้อมทั้งภูเขาวริกัเท
 หรือจรดภูเขาสีเนรุ เพราะปากแม่น้ำที่มีพลังตั้งอยู่ในระหว่างภูเขาสัตตกัณเฑและภูเข
 จักรวาล จึงอยู่ น้ำในมหาสมุทรจักรวาล มีไต่พุ่งขึ้นจรดภูเขาสีเนรุแต่พุ่งขึ้นจรดภูเข
 จักรวาล หรือภูเขาสัตตกัณเฑการที่ปากน้ำที่มีพลังตั้งอยู่ภายนอกจากภูเขาวริกัเท มีปรากฏ
 ชัดเจนในสุปปรกชาดก เพราะในกาลนั้นเรือของสุปปรกมิได้เกิดไม่ได้แล่นไปสู่มหาสมุทร
 ไกลภูเขาสีเนรุ

อนึ่ง ในสารัตถทีปนี (๑๗๕) วินัยฎีกาท่านกล่าวกำหนดปริมาตรจากภูเข
 สีเนรุ โดยถือเอาตามคำที่อาจารย์ชาวสิงหล กล่าวในฎีกาอักษัตถุสูตร เป็นต้นว่าที่ใจเป็น
 ตรงกลางของภูเขาสีเนรุและภูเขจักรวาล และถือเอาตามความศอบใจของคน การ
 กำหนดปริมาตรนี้ไม่ถูกต้องอย่างยิ่ง เพราะกล่าวไว้ผิด ถ้ามว่า ผิดอย่างไร ตอบวว่า
 ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์โคจรจากทิศใต้ไปสูทิศเหนือหรือจากทิศเหนือไปสูทิศใต้ บัณ
 โคจรไปตลอดเวลาคด้วยมณฑลเป็นที่โคจร ประมาณเท่ามัชฌิมมณฑล ในสารัตถทีปนี
 ท่านกล่าววว่าหนดตรงกลางภูเขาสีเนรุ มัชฌิมมณฑลเป็นมณฑลเล็ก ในเรื่องนี้อาจารย์ชาว
 สิงหลกล่าววว่า

"บุคคลทั้งรัฐมีมติมณฑล ทั้งโดยประมาณโดยรอบ
 ว่ามีจำนวน ๑,๘๓๑,๗๗๕ โยชน์
 ดวงอาทิตย์โคจรไปด้านทิศใต้บ้างทิศเหนือบ้าง
 เพราะว่ามีเขต เป็นที่โคจรของดวงจันทร์
 และดวงอาทิตย์นี้ใหญ่นับได้ ๕๔๓,๗๗๕
 โยชน์ โดยเส้นผ่าศูนย์กลาง"

ท่านอาจารย์ชาวสิงหลกล่าวว่า มณฑลที่โคจรไปของดวงอาทิตย์วัดโดยรอบ
 ได้ประมาณ ๓,๐๐๐,๐๐๐ โยชน์ เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๑,๐๐๐,๐๐๐ โยชน์ จาก
 มณฑลตรงกลาง ตามที่ท่านกล่าวแล้วยาวเกินไป ประมาณทั้ง ๒ คือวัดโดยรอบและ
 วัดตรงกลาง ไม่ลงรอยกัน เพราะประมาณไม่เสมอกันและเพราะต้องการประมาณที่เสมอ
 กัน เพื่อที่จะแสดงความผิดแผกกันของประมาณทั้ง ๒ ท่านอาจารย์เหล่านั้นจึงกล่าวว่า
 (๔๐)

"ก็อนึ่งดวงอาทิตย์นั้น เมื่อจะโคจรไป
 ก็โคจรไปข้างล่างบ้างข้างบนบ้าง
 โคจรไปได้ตลอดกาลทุกเมื่อ เพราะการโคจรนั้น
 ดวงอาทิตย์จึงโคจรไปได้ไกล ประมาณ ๓,๐๐๐,๐๐๐ โยชน์
 เพราะฉะนั้นดวงอาทิตย์จึงโคจรไปโดยรอบทุก ๗ วัน
 โดยอาศัยระยะทางเท่านั้น"

อนึ่งท่านอาจารย์ชาวสิงหล เมื่อกล่าวอย่างนี้แล้ว บางพวกอาศัยคำที่กล่าวแล้วโดยนัยนั้น ๆ
 เห็นจะกล่าวไว้โดยมิได้ไตร่ตรอง เพราะถือว่าในเดือนปุสสะ ดวงอาทิตย์โคจรทำใน
 ทิศเหนือในทิศใต้ แต่ในเดือนอาสาฬหะ ดวงอาทิตย์โคจรขึ้นสูง ในอัมภันตรมณฑล
 ในทวีปหนึ่ง ดวงอาทิตย์โคจรลงต่ำ เมื่อโคจรต่ำลงก็โคจรขึ้นสูงอีก ในอีกทวีปหนึ่ง โคจร
 ขึ้นสูง ก็ดวงอาทิตย์เมื่อโคจรไปอย่างนั้นก็โคจรไปทำในทิศภาคหนึ่ง เพราะมณฑลเป็นที่
 โคจรของคนที่ใหญ่ในทิศ ภาคหนึ่งก็โคจรไปสูง เท่ามีมติมณฑลนั้นเอง เมื่อเป็นเช่นนั้น
 ดวงอาทิตย์เมื่อโคจรไปสัมผัสน้ำในมหาสมุทร ที่ตรงหน้าภายใต้ของดวงอาทิตย์ที่โคจร
 ไปด้วยประมาณตามทิศนั้นเอง ในชมพูทวีปทั้งโคจรไปได้สูงกว่าภูเขาสิเนรุ ใน

อากาศซึ่ง ไม่อยู่ตรงหน้า เบื้องบนของอัปภิมมเขตในอุตรกุรุทวีป เมื่อเป็นอย่างนี้
 แม้โลกันตริกนรก ก็พึง เกิดแสงสว่างได้ ความกว้างของมัชฌิมเขต อันอาจารย์ทั้งหลาย
 เหล่านี้กล่าวแล้วว่า มีประมาณ ๒๔๓,๓๒๕ โยชน์ (๔๑) เพราะประมาณการโคจรไป
 เบื้องบนมากกว่าประมาณความกว้างของมัชฌิมเขต ความกว้างของมณฑล เป็นที่โคจร
 ของดวงอาทิตย์มีประมาณ ๑ โยชน์ครึ่งจากมัชฌิมเขต

เพราะฉะนั้น การที่จะทำเขตทั้ง ๒ นั้นให้มีความยาวเท่ากันจึงไม่ถูกต้อง
 เพื่อให้จะให้ทราบโดยทั่วกัน ข้าพเจ้าจะกล่าวข้อกำหนดอย่างหนึ่ง อนึ่ง ท่านผู้ประสงค์
 เพื่อที่จะเข้าถึงบัญญัติทั้ง เขียนวงกลมกว้าง ๔ นิ้ว บนพื้นแผ่นดินหรือบนแผ่นกระดาษ
 ต่อจากนั้นเอาซีไม้ไผ่แขนง เล็ก ๆ แขนงหนึ่ง เทานิ้วมือยาวนิ้วครึ่ง วางทาบรอยเขียน
 วงกลม ในที่สุดคานหนึ่ง ยกขึ้นตรง ๆ ประมาณเท่ากันที่รอยเขียน ในคานหนึ่งของ
 มณฑลที่สุด เพื่อที่จะรู้ประมาณความสูงในที่สุดของมณฑลที่ยกขึ้นนั้น จึงวางซีไม้ไผ่แขนงหนึ่ง
 ตรง รอยเขียนมณฑลด้านหน้าหัก ๓. ที่ที่ถึง ในที่สุดที่ยกขึ้นถือเอาส่วนที่เกินไปแขนง ไม้ไผ่
 ที่ค่าอยู่ยัง หักแล้วอย่างนั้นถือเอา ยอมยาวกว่าส่วนกว้างของ วงกลมที่เขียนไว้ ด้วยการ
 เข้าไปกำหนดอย่างนี้ มัชฌิมเขตพึงทราบว่าจะสูง กว่าภูเขาสี เนรุ ประมาณเท่าส่วนสูง
 ในคานหนึ่งของมณฑล เป็นที่โคจรของ ดวงอาทิตย์ถึง กว้าง เกินกว่าครึ่งหนึ่ง (๔๒)

เพราะฉะนั้น เมื่อไม่ถือเอาคานนั้นพึงทราบว่า ดวงอาทิตย์ขึ้นไปในตอนเช้า
 ย่อมปรากฏเหมือนโคจรค่าในประมาณเท่ากัน และเหมือนโคจรไปสูง เพราะมุ่งหน้าไป
 ทิศเหนือ เพราะฉะนั้นการถือเอาลักษณะเช่นนั้นจึงผิดมีประการดัง กล่าวแล้ว ท่าน
 อาจารย์ชาวสิงหลทั้งหลาย กล่าวกำหนดเอาว่า ในระหว่างแห่งภูเขาสี เนรุและภูเข
 จักรवाल ในส่วนทั้ง ๔ ส่วน แต่ละส่วนนับได้ ๓๗๕,๕๓๑ โยชน์กับอีก ๑ คาวุต เพราะถือ
 เอาประมาณสุริยวิถีว่า

"จากภูเขาสี เนรุ ไปอัปภิมมเขตอยู่ระหว่าง ประมาณส่วนหนึ่ง
 จากภูเขจักรवालนั้น พหิรมเขตนั้นนับได้ ๒๗๕,๓๒๒ โยชน์ ๒ คาวุต
 จากอัปภิมมเขตจนถึงพหิรมเขต (๔๓) ดวงอาทิตย์โคจร
 ไปทางขวางทุกวันได้ทาง ๑,๕๕๔ โยชน์ ๓ คาวุต ๓๓ อุลกะ
 ๓๓ เคนะ ๔ कुละ ทางขวางโคจร ๑ เดือน โคจรระยะทาง

๔๖,๖๖๓ โยชน์กับอีก ๓ คาวุต โจรไปในเวลา ๑ เดือน
 โจรระยะทาง ๔๓,๒๕๓ โยชน์ ๒ คาวุต
 กับการโคจรไปอย่างนี้ ก็โคจรไปจากวิธีที่สุกมาถึงวิธีที่สุก
 (โคจรได้ ๑ รอบ) ใช้เวลา ๒ เดือน โจรมาถึงท่ามกลาง
 ใช้เวลา ๓ เดือน แต่ดวงอาทิตย์โคจรจากจุดเริ่มต้นในกฎเฮลสิเนรุ
 ถึงตรงกลางทวีปใช้เวลา ๒ เดือน เพราะฉะนั้นจากตรงกลาง
 ของทวีปถึงหล ถึงภายในกฎเฮลสิเนรุเป็นระยะทาง ๒๐๐,๒๐๐ โยชน์
 จากตรงกลางของทวีปนี้ ถึงภายในกฎเฮจักรวาลเป็นระยะทาง
 ๓๓,๐๕๕ โยชน์" (๔๔)

ในที่นี้เห็นทั้งหลายวัดกันว่า ๕ ทัศนะ ๒๐ ทัศนะ ... หากว่าแสงตกลงในจากกฎเฮลสิเนรุ
 จะมีช่วงยาวตามที่กล่าวแล้ว เพราะดวงอาทิตย์ตก สู่สี่ทิศสมุทรในกฎเฮลสิเนรุ
 ในเดือนอาสาฬหะ เงามองดวงอาทิตย์เที่ยงวัน ... ทัศนะในประเทศจึง เป็นที่โคจรไป
 ควรจะยาวจากด้านทิศใต้ เพราะชมพูทวีปไกลจากอัมรินทร์วิธี ท่านพอใจอย่างนี้หรือ
 อุปมาที่กล่าวไว้ในหนังสือว่า เหมือนเงาจากทิศทักษิณ ไม่น่าจะถูก

ชมพูทวีปน่าจะตั้งอยู่ระหว่างสี่ทิศสมุทรในกฎเฮลสิเนรุ ในกาลโคจรระหว่าง
 กฎเฮลสิเนรุกับจากเกาะสิงหลลงไป วิถีประมาณดังกล่าวมาแล้ว ในกาลนั้น เงามอง
 ดวงอาทิตย์ในเวลากลางวันไม่ปรากฏตรงกลางประเทศ เกาะสิงหลน่าจะตั้งอยู่ใน
 โอกาสที่กฎเฮลสิเนรุตั้งอยู่ เพราะว่ามีจากกฎเฮลสิเนรุ ส่วนภายนอกของกฎเฮล
 สิเนรุกำหนดด้วยสี่ทิศสมุทร สูงขึ้นไป ๔๓๖,๒๕๐ โยชน์ แต่ระหว่าง
 ประมาณดังกล่าวแล้วนั้น เป็นประมาณแห่งความสูงจากที่ตั้งตรงกลางของ เกาะสิงหลถึง
 กฎเฮลสิเนรุ ข้าพเจ้าไม่เชื่อหลักฐานนี้ ผู้ที่เชื่ออย่างนั้นเป็นผู้ที่อยู่ในอำนาจของผู้อื่น
 เพราะฉะนั้น ความเชื่อนั้นเป็นโทษที่ลบล้างไฉยาก ... ที่โทษนั้น ๆ ใคร ๆ ก็ไม่สามารถ
 ที่จะหลีกเลี่ยงได้ (๔๕) เพราะฉะนั้นไม่ควรกำหนดประมาณผลจากกฎเฮลสิเนรุ
 ควรกำหนดจากกฎเฮลสิเนรุ ด้วยการกำหนดอย่างนั้น การกำหนดสถานที่ เป็นที่ตั้ง
 บนดินน้ำแห่งกฎเฮลสิเนรุ ท่านกำหนดเอาจากยอดกฎเฮลสิเนรุของว่างก็แคบ
 จากเชิง เขาจักรวาลและจากยอดเขาภายในกฎเฮลสิเนรุ เพราะลาดันจากที่สูงลงมา
 ท่านกำหนดด้วยกฎเฮลสิเนรุเป็นระยะทาง ๓๐๕,๒๕๓ โยชน์ ๓ คาวุต ของว่างจึง
 กว้างขวางยิ่ง

ของว่างนั้นนับได้ ๓๐๘,๖๘๓ โยชน์ เพราะฉะนั้นจึงกำหนดจ่ายประเทศ
ประมาณเท่าความสูง แห่งภูเขาคุณธร และจ่ายกำหนดภูเขาอัสส กั้นช่องว่างนั้นโดย
ทางกว้างนับได้ ๓๑๕,๘๓๗ โยชน์ กับ ๒ คาวุต บุคคลพึงคำนวณให้ถูกต้อง ก็เมื่อเป็น
เช่นนั้นประมาณวิถีมณฑลจึงจะสำเร็จลง ได้ก็ทีเดียวเป็นตรงกลางของวิถีมณฑลนั้น ที่นั่น
เป็นมณฑลในคานทั้ง ๒ ของมณฑลนั้น ด้านล่าง เป็นอัมพันทรมณฑลส่วนหนึ่ง
ด้านบนเป็นพาทิมณฑล

อัมพันทรมณฑลนับจากกลางภูเขาสิเนรุไปใต้ระยะทาง ๓๗๑,๐๑๕ โยชน์ ๕๐
อุสสะ ๒ คาวุต วัดโดยเส้นผ่าศูนย์กลาง ๘๔๒,๐๓๑ โยชน์ ๑ คาวุต วัดโดยรอบได้
ระยะทาง ๒,๒๒๖,๐๘๓ โยชน์ กับอีก ๓ คาวุต (๕๒๖) มณฑล จากท่ามกลาง
ภูเขาสิเนรุไปวัดได้ ๔๕๐,๐๐๐ โยชน์ เส้นผ่าศูนย์กลางวัดได้ ๕๐๐,๐๐๐ โยชน์ โดย
รอบวัดได้ ๒,๘๐๐,๐๐๐ โยชน์ ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์โคจรไปโดยวิถีมณฑลแห่ง
นักษัตร ๒๗ ดวง ทั้งแต่วันแรม ๑ คำ ของวันอุโบสถข้างแรม ดวงอาทิตย์โคจรละ
จันทร์มณฑลวันละ ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์ โดยโคจรติดต่อกันไป เพราะท่านกล่าวไว้ว่า
นับแต่วัน ๑ คำ ของวันอุโบสถข้างขึ้น ดวงอาทิตย์โคจรไปวันละ ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์
แล้วมาทันจันทร์มณฑลในวันอุโบสถข้างแรม ดวงจันทร์โคจรไปในนักษัตร ๑ พร้อมกับ
ดวงอาทิตย์ในวันอุโบสถข้างแรม ละนักษัตร ๑ ไปได้วันละระหว่าง ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์
เพราะละด้วยการ โคจรไปช้า ไม่ละมณฑลนักษัตร ด้วยการละนักษัตร ๒๗ ดวง ใช้เวลา
๒๗ วัน จากนั้นละนักษัตร ๒ ดวง นอกนี้ช่วยเวลา ๒ วัน จึงโคจรไปพร้อมกับดวงอาทิตย์

ดวงอาทิตย์โคจรไปได้ ๓๓ วัน เกินนักษัตรนั้นเพราะตนเองโคจรไปเร็วกว่า
นักษัตรนั้นแล้วโคจรไปทันนักษัตรอื่น มณฑลแห่งดวงจันทร์ พึงมีประมาณตามที่กล่าว
แล้ว ด้วยนักษัตรราชาแต่ละดวงในแต่ละวัน การโคจรของดวงจันทร์และดวงอาทิตย์
ไม่เสมอกัน ในอรรถถาอภธานสูตรท่านกล่าวไว้ว่า (๕๓) ได้ยินว่าดวงจันทร์และ
ดวงอาทิตย์ปรากฏในทวีปทั้ง ๓ พร้อมกับกำจัดความมืดได้ ๕๐๐,๐๐๐ โยชน์ ในแต่ละทิศ
สองสว่างอยู่ เพื่อขยายความในฎีกาท่านกล่าวไว้ว่า ในเวลาเที่ยงวันที่ชมพูทวีป มณฑล
ของดวงอาทิตย์ครึ่งหนึ่งบอมปรากฏแก่ชาวพุทธวิเทหทวีปเพราะดวงอาทิตย์อัสสลงในเวลา
เที่ยงวัน มณฑลของดวงอาทิตย์ครึ่งหนึ่ง ปรากฏแก่ชาวอปรโคยานทวีปเพราะดวงอาทิตย์

ขึ้น ดวงอาทิตย์ปรากฏในทวีปที่เหนืออย่างนี้ และกล่าวไว้ว่าดวงจันทร์และดวงอาทิตย์
ปรากฏในทวีปทั้ง ๓ พร้อมกัน และกล่าวไว้ว่า แม้การกำจัดความมืดตลอด ๕๐๐,๐๐๐
โยชน์ ในแต่ละทิศก็พึงทราบโดยนัยนี้ ด้วยการอนุমানนั้นการแผ่ไปของความมืดพึงมีระยะ
ทางประมาณ ๕๐๐,๐๐๐ โยชน์ ในทวีปหนึ่ง เพราะแสงสว่างปรากฏด้วยระยะทาง
๑,๕๐๐,๐๐๐ โยชน์ ในทวีปทั้ง ๓

โดยนัยนี้พึงถือว่ามณฑลมีประมาณดัง กล่าวมาแล้วพาหิรมณฑล นับจาก
กลางภูเขาสีเนรุไปวัดได้ ๕๒๕,๕๕๕ โยชน์ ๕๐ อุตฺตะระ ๑ คาวุต เส้นผ่าศูนย์กลางวัดได้
๑,๐๕๓,๕๖๕ โยชน์กับ ๓ คาวุต เส้นรอบวงวัดได้ ๓,๑๖๓,๕๐๒ โยชน์ กับอีก ๑ คาวุต
ระหว่างอัมพันตรมณฑลและมณฑลวัดได้ ๓๕,๕๕๕ โยชน์ ๑ คาวุต กับอีก
๕๐ อุตฺตะระ ระหว่างมณฑล และพาหิรมณฑลก็เท่ากัน จากอัมพันตรมณฑลถึงพาหิรมณฑล
วัดได้ ๕๕๓,๕๖๕ โยชน์กับ ๓ คาวุต (๕๕๕) ดวงอาทิตย์โคจรไปทางขวาทุกวันได้ระยะ
ทาง ๕๗๓ โยชน์ ๒ คาวุต ๓๓ อุตฺตะระ ๒ ยัมภูระ ๔ รัตนะ ๑๖ องคุลีด้วยอาการอย่างนี้
ดวงอาทิตย์นั้นโคจรถึงพาหิรมณฑลจากอัมพันตรมณฑลใช้เวลา ๒ เดือน

ในเวลานั้น ดวงจันทร์แม่โคจรมาสู่อัมพันตรมณฑลจากพาหิรมณฑลก็โคจรไปได้
วันละ ๑๐,๕๓๑ โยชน์ กับอีก ๑ คาวุต จึง ไปถึงภายนอกจากอัมพันตรมณฑลใช้เวลา ๑๕
วัน ดวงจันทร์นั้นเมื่อโคจรจากพาหิรมณฑลมาสู่อัมพันตรมณฑลก็ใช้เวลาเท่ากัน ดังนั้น
ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์เหล่านั้นเพื่อจะโคจรไป ทานกล่าวไว้ว่า ท้าประตักษิณีในที่ใกล้
ภูเขาสีเนรุแล้วโคจร จากภูเขจักรวาลโคจรออกไปทางขวาของตนจากวิธีทางโคจร
นั้นเป็นเวลา ๒ เดือน โคจรออกไปจากวิธีทางโคจรนั้น โดยการโคจรออกไปจากภูเข
าสีเนรุครั้งละ ๒ เดือน ถึงที่ใกล้ภูเขจักรวาลออกจากภูเขจักรวาลด้วยการโคจรไป
ครั้งละ ๒ เดือนถึงที่ใกล้ภูเขาสีเนรุโดยโคจรไปแม่ในภายใน

ในเดือนอาสาฬหะ ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์โคจร ไปสู่อัมพันตรมณฑลในสถาน
ที่เป็นที่ตรงกลางของภูเขาสีเนรุและภูเขจักรวาล และสถานที่เป็นที่ตรงกลางแห่งภูเข
จักรวาลและภูเขาสีเนรุ ตามนัยที่กล่าวมาแล้วคอกจากนั้นอีก ๒ เดือน โคจรไปภายนอก
ไปด้วยมณฑลหนึ่ง เป็นทางไปตรง ๆ คือตรงกลางของภูเขาสีเนรุและภูเขจักรวาล
ในเดือนกัศศิกมาสเดือนแรก (๕๕๕) คอกจากนั้น ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์โคจรมุ่งหน้า

สัญญาเช่าจักรวาลแล้วโคจรไป ... ที่ซึ่ง เป็นตรงกลางของภูเขาสีเนรุและจักรวาลซึ่งรู้
กันว่าเป็นพาหิรมณฑลเป็นเวลา ๓ เดือน โคจรออกไปอีกโคจรไปในภายใน ๒ เดือน
การกำหนดเดือนในที่นี้กำหนดเอาตามวันเพ็ญในวันแรม ๑๕ ค่ำ เมื่อเรามองดูเงา ๆ
ไม่มึนเลยเสด็จออกไป การกำหนดเดือนตามวันเพ็ญก็ถูกต้อง

จากกลางภูเขาสีเนรุจนถึงภายนอกภูเขาสัสสกันณเป็นต้น
วัดโคไ้ประมาณ ๒๕๒,๐๓๑ โยชน์กับอีก ๑ คาวุต
จากภูเขาสัสสกันณถึงภายในภูเขจักรวาลวัดโคไ้
ประมาณ ๓๐๘,๖๘๓ โยชน์ ๓ คาวุต
เบื้องบนจากผิวน้ำมหาสมุทรจนถึงภายในทวีเวญูเขา
จักรวาลวัดโคไ้ ๘๒,๐๐๐ โยชน์ (๑๕๐)
จากภายนอกภูเขาสัสสกันณวัดโคไ้ ๓๑๘,๘๓๓ โยชน์ ๒ คาวุต
พึงกำหนดมณฑลทั้ง ๓ ของวงภูเขจักรวาลและภูเขาสัสสกันณนั้น
โดยการอนุมาณจากภูเขายุกุณธรให้เหมาะสม
ตรงกลางระหว่างภูเขจักรวาลไปหาภูเขาสัสสกันณเป็นมณฑลตรงกลาง
บริเวณตรงกลางในข้างทั้ง ๒ เป็นมณฑลภายในและภายนอก
แต่ละช่วงของมณฑลเหล่านั้นประมาณได้ ๓๘,๘๘๘ โยชน์ ๑ คาวุต ๔๐ อุษกะ
เพราะฉะนั้นจากมณฑลภายในถึงมณฑลภายนอกจึงทราบวา
ประมาณได้ ๑๕๗,๘๐๘ โยชน์ ๓ คาวุต
ดวงอาทิตย์โคจรไปอย่างช้า ๆ จากภายในสู่ภายนอกหรือจากภายนอก
สู่ภายในใช้เวลา ๒ เดือน เพราะฉะนั้นก็คือการประมาณการโคจร
วันหนึ่งของดวงอาทิตย์นั้นคือไปได้ ๓๗๗ โยชน์ ๒ คาวุต ๓๓ อุษกะ
๒ ยัญณะ ๘ หัตถะ ๑๒ องคุลี (๑๕๑) ดวงจันทร์โคจรไปภายนอก
ใช้เวลา ๑๕ วันโคจรอยู่ภายในอีก เพราะฉะนั้นการโคจรนั้นจึงเป็น
ความเร็วนี้เป็นการประมาณการโคจรของดวงจันทร์ในวันหนึ่งโคจรได้
๑๐,๕๓๑ โยชน์ ๑ คาวุต

เมื่อชี้แจงส่วนยาวส่วนกว้าง เป็นต้น ของจักรวาลอย่างนี้แล้ว ฟังทราบการโคจร ใน
 มณฑลทั้ง ๓ ในจักรวาลนี้ ว่าเป็นการโคจรของมณฑลหนึ่ง มณฑล เป็นที่โคจรในจักรวาลนี้
 เรียกว่านักชัศตมณฑล มีวิปริมาดัง กล่าวแล้ว ข้าพเจ้าจะแสดง การโคจรของดาว
 นักชัศต กับ การโคจรของดวงอาทิตย์ เพราะ เป็นการโคจรของดาวนักชัศตนั้นสัมพันธ์กับ
 ดวงอาทิตย์ เมื่อโคจรของอาทิตย์โคจรไปในอัมภันตรมณฑลในชมพูทวีป เมื่อนั้น
 ย่อมโคจรไปในพาหิรมณฑลในอุตรกุรุทวีป โคจรไปในัมชณิรมณฑลในบุพพิเทหทวีป และ
 อปรโคยานทวีป

ในกาลนั้น ในชมพูทวีป เมื่อดวงอาทิตย์โคจรไปตรงกลาง กลางวันยาว
 ตลอด ๓๖ นาที เพราะดวงอาทิตย์ปรากฏเร็ว กลางคืนสั้นกว่าเช้าไป ๒๔ นาทีใน
 อุตรกุรุทวีปโดยตรงกันข้าม กลางคืนยาวมาก ในบุพพิเทหทวีปและอปรโคยานทวีป
 กลางคืนและกลางวันเท่ากัน คือกลางวันยาว ๓๐ นาที กลางคืนยาว ๓๐ นาที ในเวลา
 โคจรของอาทิตย์โคจรไปในอัมภันตรมณฑลในอุตรกุรุทวีป ในเวลานั้นย่อมโคจรไปใน (๑๔๒)
 พาหิรมณฑลในชมพูทวีป ในอปรโคยานทวีป และบุพพิเทหทวีป ดวงอาทิตย์โคจรไปตรง
 กลาง ในเวลานั้นในชมพูทวีป เพราะดวงอาทิตย์โคจรไปสู่ขุมไฟ ด้วยอัมภันตรและ
 พาหิรมณฑลในที่ไกลจากอัมภันตรมณฑล แล้วปรากฏสั้นๆ กลางวันจึงมีช่วงสั้นไป
 ๒๔ นาที กลางคืนจึงยาว ๓๖ นาที ในอปรโคยานทวีปและบุพพิเทหทวีป กลางคืน
 และกลางวัน คือกลางวันสั้นไป ๓๐ นาที กลางคืนยาวไป ๓๐ นาที ในเวลาโคจร
 ของอาทิตย์โคจรไปในอัมภันตรมณฑลในบุพพิเทหทวีป เวลานั้นโคจรไปในพาหิรมณฑลใน
 อปรโคยานทวีปและในเวลานั้นโคจรไปตรงกลาง ในอุตรกุรุทวีปและในชมพูทวีป การ
 กำหนดกลางวันและกลางคืนมีนิยามที่กล่าวแล้ว ๆ โดยนิยามนี้ฟังทราบการโคจรไป ของ
 มณฑล เป็นที่โคจร ในมณฑลทั้ง ๓ โดยยกกลางคืนกลางวันและเดือนออกเสีย ตามนิยามที่
 ท่านยกเอามาของชาวโลก ที่เกี่ยวกับเดือนทั้ง ๑๒ เดือนมากแล้วไว้ ในการหมุนเวียน
 ของเดือนนั้น ๆ ในทวีปทั้ง ๔ อันนี้ ฟังทราบว่า เป็นเดือน อาสาหะ โดยการโคจรไปใน
 อัมภันตรมณฑลของมณฑล เป็นที่โคจรไปของชมพูทวีป ในทวีปที่เหลือทั้งถือเอา โดยส่วน
 เดียวว่า เดือน อาสาหะ เพราะชื่อเดือนที่เกี่ยวข้อง ก็คือดาวนักชัศต (๑๔๓) แต่ผู้
 ที่เชี่ยวชาญทางด้านนักชัศตท่านตั้งชื่อเดือน ด้วยการเอาชื่อเดือนมาลำดับกับทวีปทั้ง ๔

โดยนัยนี้คือ ด้วยสามารถแห่งการกำหนดกลางวันและกลางคืน ในชมพูทวีป ได้แก่เดือน
 อาสาทหะ ในอุตรกุรุทวีปได้แก่เดือนจิตร ในปุพฺพวิเทหทวีป ได้แก่เดือนอัสนุชชะ ใน
 เรื่องนั้นเดือนอื่น ๆ ๒ เดือนสลับเปลี่ยนกันไปในระหว่าง ๆ ตามมติของผู้เชี่ยวชาญทาง
 คำนวณนักมัทรวาง นักศาสนาวางยอมหมุนไปในภายในของทวีปทั้ง ๔ ด้านเหล่านั้นแยก
 เดือนทั้ง ๑๒ วัฏแผนกหนึ่งจากชื่อเดือน โดยสมมติที่ใกล้เคียง พึงถือเอาการหมุนเวียน
 ของเดือนในทวีปทั้งหลาย อย่างนี้ จากตรงกลางของทวีปทั้ง ๔ ชุนเขาสีเนรุ อยู่ในทิศ
 เหนือของทวีปทั้งหลาย

ถามว่า อย่างไร

ตอบว่า ในเวลาเที่ยงวัน ในปุพฺพวิเทหทวีป ดวงอาทิตย์ขึ้นโคจรไปโดยมี
 ภูเขาสีเนรุอยู่ทิศเหนือ ชมพูทวีปอยู่ทางทิศตะวันออก ในชมพูทวีปในเวลาเที่ยงวันก็
 เหมือนกัน ดวงอาทิตย์ขึ้นโคจรไปโดยมีภูเขาสีเนรุอยู่ทางทิศเหนือ และอปรโคยานทวีป
 อยู่ทางทิศตะวันออก ในเวลาเที่ยงวัน ในอปรโคยานทวีป ดวงอาทิตย์ขึ้นโคจรไปโดยมีภูเขาสี
 เนรุอยู่ทางทิศเหนือ อุตรกุรุทวีปอยู่ทางทิศตะวันออก ในเวลาเที่ยงวันในอุตรกุรุ
 ดวงอาทิตย์ขึ้นโคจรไป โดยมีภูเขาสีเนรุอยู่ทางทิศเหนือ มีปุพฺพวิเทหทวีปอยู่ทางทิศ
 ตะวันออก ชุนเขาสีเนรุ พึงทราบว่ายอยู่ทางทิศเหนือของทวีปเหล่านั้นโดยนัยจากตรงกลาง
 ของทวีปทั้งหลาย

เพียงเท่านี้ เป็นการประกาศเรื่อง โลกุปปัติโยายย่อ

การอธิบายเรื่อง โลกุปปัติ พึงพระสิริสมันต์ภักทบาทเสด็จเป็นศิษย์ของท่าน
 สิริสมันต์ภักทอัครมหาราชเสด็จ รจนาวัว จบบริบูรณ์แล้ว นับได้ ๕๓๑ คัมภีระ

จบปรณอธิบายเรื่อง โลกุปปัติ